

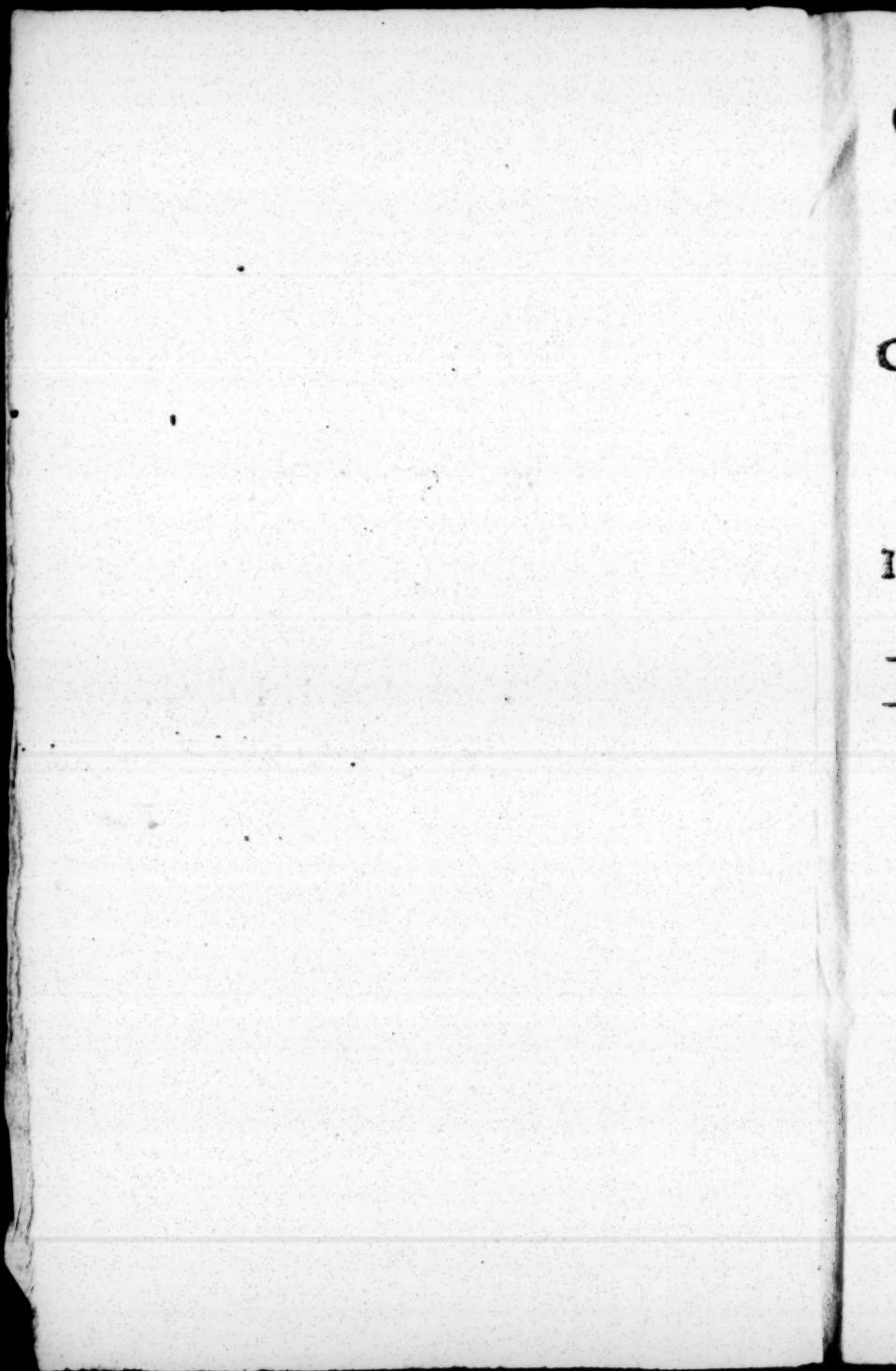

CÆSAR

DE

BELLO GALLICO.

C. JULII CÆSARIS
DE
BELLO GALLICO,
COMMENTARIORUM
LIBRI V.

ACCESSIONE

INDEX GEOGRAPHICUS ET GALLIÆ
VETERIS, AD CÆSAREM, TABULÆ.

EDITIO ad usum JUVENTUTIS accommodata.

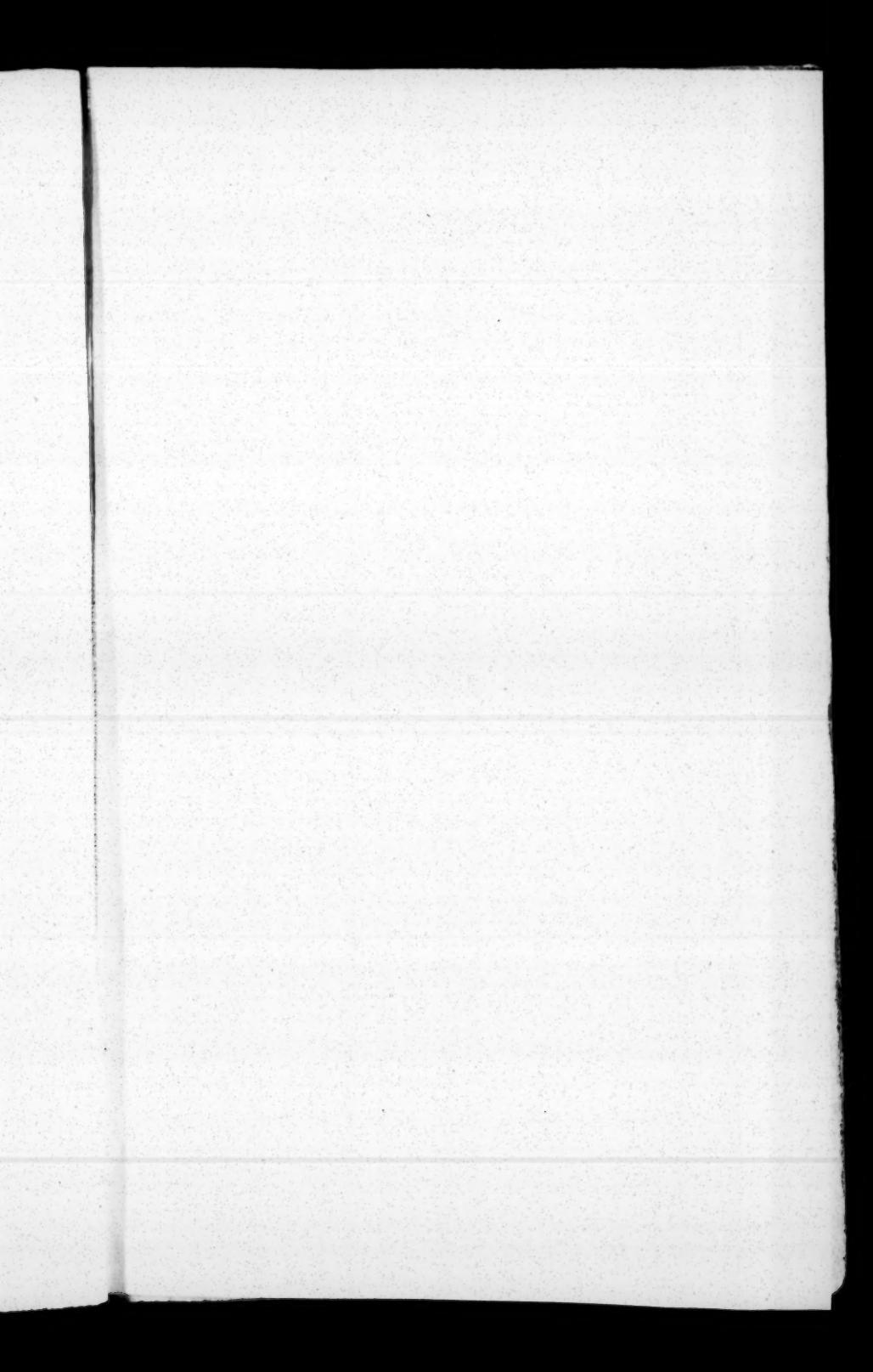

ETONÆ excudit T. POTE.

M D C C X C I I I.

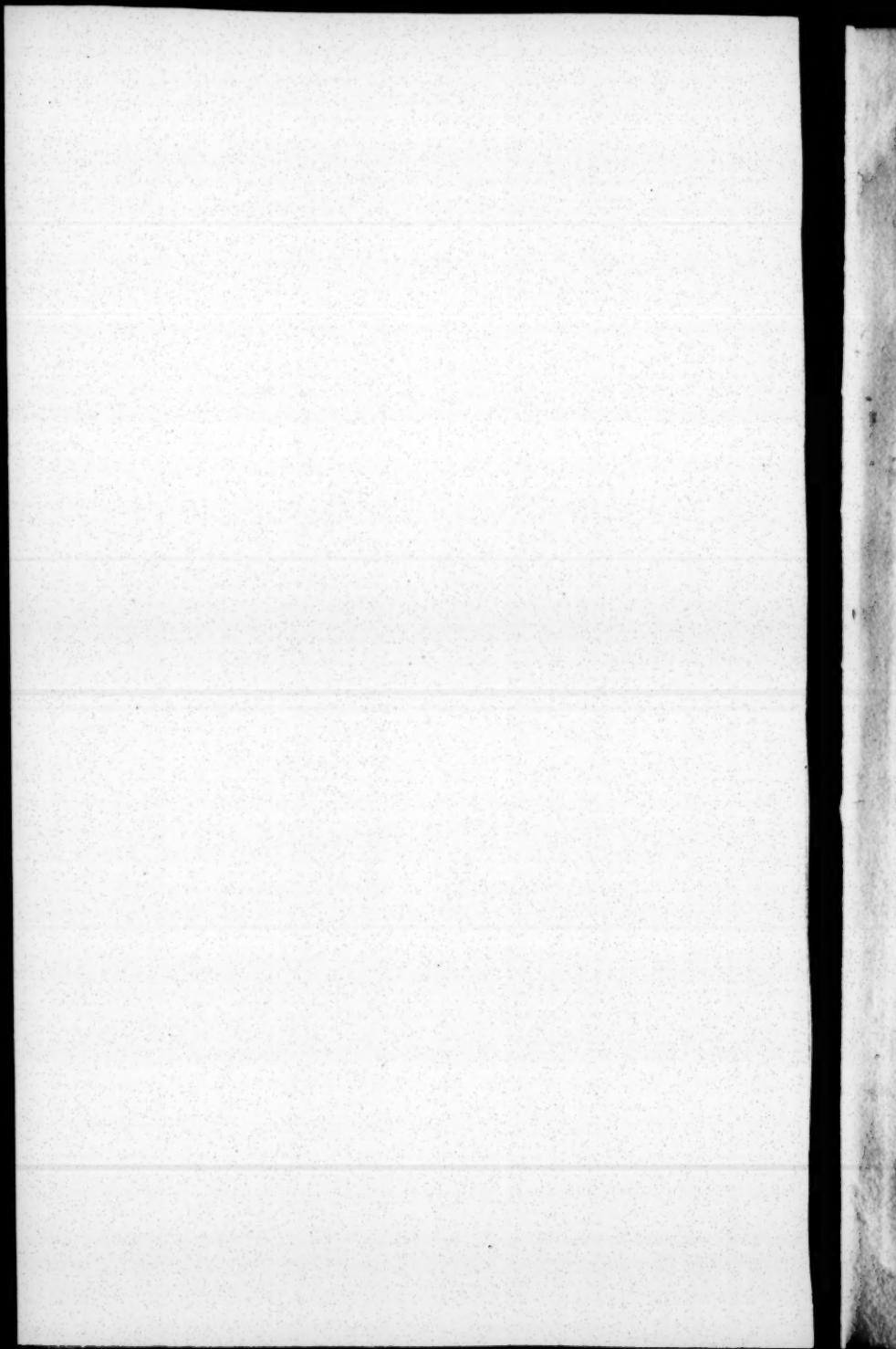
213

GERMANIA

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER I.

ARGUMENTUM LIBRI PRIMI.

Caesar bella quæ in Gallia gerit narraturus hoc primū
libro Galliam describit, duo secundo adversus Helve-
tios prælia commemorat, et unam adversus Germanos.

I. **G**ALLIA est omnis divisa in partes tres: Quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona et Sequana dividi. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propere quod à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt; minimèque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quæ de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum

2 C. JULII CÆSARIS

aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones, et orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet: Spectat inter occasum Solis et Septentriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messalâ et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut, “de finibus suis cum omnibus copiis exirent: Perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri.” Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Reno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertâ, lacu Lemanu, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus latè vagarentur, et minus facilè finitimus bellum inferre possent. Quâ de cauſâ homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem

tem hominum et pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patet int.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorix permoti, constituerunt ea, quæ ad proficisciendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmtere; fermentes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti sufficeret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. "Ad eas res conficiendas biennium sibi fatis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere per adet **C**astico **C**atamantaledis filio, **S**equano; cuius pater regnum in **S**equanis multos annos obtinuerat, et à **S. P. Q. R.** (SENATE, POPULO QUE ROMANO) amicus appellatus erat; ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat. Itemque **D**umnorigi **A**lduo, fratri **D**ivitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. "Perfa-
"cile factu esse" illis probat, "conata perficere;
"propterea quod ipse suæ civitatis imperium ob-
"tenturus esset. Non esse dubium, quia totius
"Galliæ plurimum **H**elvetii possent. Se suis co-
"piis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum,"

confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et
jusjurandum dant; et regno occupato, per tres po-
tentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese
potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enuncia-
ta, moribus suis Orgetorigem ex vinculis cauſſam
dicere coegerunt. Damnatum pœnam sequi oport-
ebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ cauſſæ
diictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam fa-
miliam, ad hominum millia decem, undique coegit;
et omnes clientes obseratosque suos, quorum mag-
num numerum habebat, eodem conduxit: per eos
ne cauſſam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob
eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur,
multitudinemque hominum ex agris magistratus co-
gerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspi-
cio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem
conſciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut è finibus
suis exeant. Ul̄i jam ſe ad eam rem paratos eſſe
arbitrati ſunt; oppida ſua omnia numero ad duode-
cim, viros ad quadringentos, reliqua privata aedifi-
cia incendunt; frumentum omne, præter quod ſe-
cum portaturi erant, comburunt, ut, domum redi-
tionis ſpe ſublatâ, paratores ad omnia pericula ſub-
eunda eſſent: trium mensium molita cibaria ſibi
quemque domo afferre jubent. Persuadent Rau-
cīs,

cis, et Tulingis, et Latobrigis finitimiis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis profisciscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant. Norreiamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: Unum per Sequanos angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: Alterum per provinciam nostram, multò faciliùs atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transtur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus fese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profactionem comparatis, diem dicunt, quam die ad ripam Rhodani omnes convenient. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pifone A. Gabinio consulibus.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam.

pervenit. Provinciae toti quam maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulterior legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cuius legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, “ibi esse in animo, fine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter habere nullum: rogare, ut ejus voluntate id fibi facere liceat.” Cæsar, quod memoriâ tenebat L. Cassium Consulem occissum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, “diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.”

VIII. Interea eâ legione quam fecum habebat, militibusque qui ex Provinciâ convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præfidia disponit, castella communis; quod facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat

cum

cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: Et, si vim facere conentur, prohibitum ostendit.

IX. Helvetii, eâ spe dejecti, navibus junctis, ratisque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnoniensem Æduum mittunt ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnonix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quod ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quamplurimas civitates suo fibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; et à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patientur; obsidesque uti inter se sedent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut fine maleficio et injuriâ transerant.

X. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè a Tolosatium finibus absunt:

absunt: Quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitos haberet. Ob eas cauñas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones concibit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, quæ primum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsis; ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum dicit: Hi fuit extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum, suas copias transduxerant; et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: “Ita se omni tempore de Populo Romano meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.” Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, necesse

fari

fa

fa

“

q

fa

“

b

fa

“

ti

et

ni

ca

ju

ce

tio

cit

cu

pa

Eo

pa

qu

pe

in

do

um

jug

run

fign

farri et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, “ fœse, depopulatis agris, non facilè ab opere videlicet prohibere.” Item Allobroges qui trans Rhodanum vicos possessiones habebant, fugæ se ad Cæsarem recipiunt; et demonstrant, “ ibi, præter agri solum, nihil esse reliqui.” Quibus rebus adductos Cæsar non expectandum fibi statuit, dum, omnibus fortunis socrorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili levitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit: Id Helvetii ratibus ac linntribus junctis transibant. Ubi, per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse, ^{co}de tertia vigiliâ cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem pervenit quæ nondum flumen transferat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem concidit; reliqui fœse fugæ mandârunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagas appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps

10 C. JULII CÆSARIS

ceps pœnas per solvit. Quà in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quòd ejus foceri L. Pifonis avum, L. Pifonem legatum, Tigurini eodem prælio quo Cassium, intefecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas cōpias Helveticorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentina ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: Cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: "Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in ean partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: Sin bello persequi perse, rager reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improvisò unum pagum adoratus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxillum ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contendarent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. et internecione exercitū nomen caperet, ac memoriam proderet."

XIV. His Cæsar ita respondit: “Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâscent, memoriâ teneret; atque eò graviùs ferre, quòd minùs merito pop. Rom. accidissent. Qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine causâ timendum putaret. Quòd si veteris contumeliae obliviisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quòd eo invito, iter per Provinciam per vim tentâscent, quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâscent, memoriam deponere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur; quòdque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eòdem pertinere. Consuēsse enim Deos immortales, quòd graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci ve- lint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tam, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ policeantur, facturos intelligat; et si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum.” Divico respondit: “Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti ob fides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem.” Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex loco movent. Idem facit Cæsar; equitatumque omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidiūs novissimum agmen infecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciūs subsistere, non nunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacefere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satīs habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter novissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum intereffet.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigori (quod Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est) non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satīs magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex dei ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutiū duci intellexit; et diem ingare, quo die frumentum militibus metiri oportet;

ret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui praeerat (quem Vergobretum appellant Adui, qui creator annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, "quum neque enim, neque ex agris sumi possit, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus ad ductus bellum suscepit;" multo etiam gravius, "quod sit destitutus" queritur.

XVII. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditione atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferte; neque dubitare debent, quin si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Galliæ Aduis libertatem sint erupturi. Ab iisdem nostra confilia, quæque in castris gerantur hostibus enunciari: hos à se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessariò rem Cæsari enunciari, intelligere fese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse."

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: Dicit liberius atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit; reperit esse vera: “Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparâsse: magnum numerum equitatûs suo sumptu semper alere et circum se habere. Neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse: Atque hujus potentiae causâ matrem in Bituribus homini illic nobilissimo ac potentissimo, collocâsse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, et propinquas suas, nuptum in alias civitates collocâsse: Favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: Odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam insperio populi Rom. non modò de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare.” Reperi-
eba:

ebat etiam Cæsar inquirendo; quod prælim equestre adversum paucis antè diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Aedui miserant, Dumnorix præterat;) eorumque fugæ reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspicções, certissimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quòd obsides inter eos dandos curàsset; quòd ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quòd à magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse causæ arbitrabatui, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratri sumnum in populum R. studium, sumnam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quād quidquam conaretur, Diviacum ad se vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui sumnam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso, præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint diæta; et ostendit, quæ separatim quicque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel

ipſe de eo, cauſā cognitā, statuat; vel civitatem
statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæſarem
complexus obſecrare cœpit, “ne quid gravius in
“fratrem statueret: Scire ſe, illa eſſe vera: nec
“quenquam ex eo plus, quam ſe, doloris capere;
“propterea quod, (quum ipſe gratiā plurimum do-
“mi atque in reliquā Galliā, ille minimum prop-
“ter adolescentiam poſlet,) per ſe creviſſet: Qui-
“bus oībus ac nervis, non ſolū ad minuendam
“gratiā, ſed pāne ad perniciem ſuam uteretur:
“Sefe tamen et amore fraterno et exiſtimatione
“vulgi commoveri. Quod ſi quid ei à Cæſare
“gravius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiae
“apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non
“ſuā voluntate factum; quā ex re futurum, uti
“totius Galliæ animi à ſe averterentur.” Hæc
quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar
eius dexteram prehendit: Consolatus, rogarat finem
orandi faciat: Tanti eius apud ſe gratiam eſſe of-
tendit, ut et Reipubl. injuriam, et ſuum dolorem,
eius voluntati ac precibus condonent. Dum norigem
ad ſe vocat; fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat,
oſtendit; quæ ipſe intelligat, quæ civitas que-
ratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus
omnes ſuſpicioſes vitet. Præterita ſe Divitiaco fra-
tri condonare dicit: Dum norigi custodes ponit; ut,
quæ agat, quibuscum loquatur ſcire poſſit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem confederi, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverat, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Primâ luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Considius; equo admisso, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit Labenus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, et montem à suis teneri,

et hostes castra movisse, et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuērat intervallo, hostes sequitur; et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quod à Bibracte, oppido Aeduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum **xvii** aberat; rei frumentariæ prospicendum existimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemili, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eò magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quod re frumentariæ intercludi posse considerent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacerare cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, quæ sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, ut supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscriperat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Inter ea

terea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confer-tissimā acie, reiecto nostro equitatu, phalange factā, sub primum nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primū suō, deinde omnium, & conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prælium commisit. Milites, è loco superiore pilis-missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. Eā disjectā, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, finistrā impeditā, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem refeire, et quod mons fuberat circiter mille passuum, eō se recipere cœperunt. Capto monte, et succendentibus nostris; Boii et Tūlingi, qui hominum millibus circiter **xv** agmen hostium cludebant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helveti, qui in montem sese receperant, rursus instare et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita.

XXVI. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab horâ septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propere quod pro vallo carros objecerant, eo è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotatique mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eaque totâ nocte continenter ierunt: Nullam partem noctis itinere intermissio, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non possent. Cæsar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermissio, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de ditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projectissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petiſſent;

fent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset; paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conqueruntur, et conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum nullia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; five timore perterriti, ne, armis traditis, suppicio afficerentur; five spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine deditiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contendenterunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquererent et reducerent, fibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliques omnes, obsidiibus, armis, perfugis traditis, in ditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit, et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicesque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, potentibus Aeduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent,

collocarent, concessit: Quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditio-
nem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum, tabulae repertæ sunt litteris Græcis confectæ, et ad Cæsarem per-
latæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent; et item separatim pueri, senes, mu-
lieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia **cclxiiii**; Tulingo-
rum, millia **xxxvi**; Latobrigorum, **xlv**; Raura-
corum, **xxiiii**; Boiorum, **xxxii**; ex his, qui ar-
ma ferre possent, ad millia **xcii**. Summa omnium
fuerat ad millia **ccclxviii**. Eorum, qui domum
redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, re-
pertus est numerus, millium **cix**.

XXX. Bello Helvetiorum confecto; totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gra-
tulatum convenerunt. “Intelligere fese, tametsi
“pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab
“iis pœnas bello repetisset, tamien eam rem non
“minùs ex usu terræ Galliæ quam populi R. acci-
“diss: propterea quod eo consilio florentissimis
“rebus domos suas Helvetii reliquistent, ut toti
“Galliæ bellam inferrent, imperioque potirentur:
“locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent,
“quem ex omni Galliâ opportunissimum ac fruc-
“tuosissimum judicassent; reliquasque civitates si-
“pendiaras

“ pendiarias haberent.” Petierunt, uti “ sibi con-
“ cilium totius Galliæ in diem certam indicere, id-
“ que Cæsaris voluntate facere, liceret; Sese ha-
“ bere quasdam res, quas è communī consensu ab
“ eo petere vellent”. Èa re permisā, diem concilio
constituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret,
nisi quibus communī concilio mandatum esset, inter
se fanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civi-
tatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reverterunt;
petieruntque, uti sibi secretò de suā omniumque
salute cum eo agere liceret. Èa re impetratâ, sese
omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: “ Non
“ minùs se id contendere et laborare, ne ea, quæ
“ dixissent, enunciarentur, quām uti ea, quæ vel-
“ lent, impetrarent; propterea quòd, si enuncia-
“ tum esset, summum in cruciatum se venturos vi-
“ derent.” Locutus est pro his Divitiacus Ædinus:
“ Galliæ totius factiones esse duas; harum alterius
“ principatum tenere Æduos, alterius Arvernos.
“ Hi quum tantopere de potentatu inter se multos
“ annos contenderent, factum esse, uti ab Arver-
“ nis Sequanisque Germani mercede accercentur.
“ Horum primò circiter millia xv Rhenum trans-
“ isse: posteaquam agros et cultum et copias Gal-
“ lorum homines feri ac barbari adamâssent, trans-
“ ductos plures: nunc esse in Galliâ ad c et xx
“ millium numerum: cum his Æduos, eorumque
“ clientes, semel atque iterum armis contendisse;
“ magnam

“ magnam calamitatem pullos accepisse; omnem
“ nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum
“ amisisse. Quibus prœliis calamitatibusque frac-
“ tos qui et suā virtute et populi R. hospitio atque
“ amicitia plurimum antè in Galliā potuissent, co-
“ actos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civi-
“ tatus, et jurejurando civitatem obstringere, sese
“ neque obsides repetituros, neque recusaturos quo
“ minus perpetuò sub illorum ditione atque im-
“ perio essent. Unum se esse ex omni civitate A. E.
“ duorum, qui adduci non potuerit, ut juraret,
“ aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se
“ ex civitate profugisse, et Romam ad Senatum ve-
“ nisse, auxilium postulatum; quod solus neque
“ jurejurando, neque obfidibus teneretur. Sed pe-
“ jus victoribus Sequanis, quām Aduis victis acci-
“ disse: propterea quod Ariovistus, Rex Germano-
“ rum, in eorum finibus consedisset; tertiamque
“ partem agri Sequani, qui esset optimus totius
“ Galliæ, occupavisset; et nunc de alterā parte
“ tertia Sequanos decadere juberet, propterea quod
“ paucis mensibus antè Harudum millia hominum
“ xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes
“ pararentur. Futurum esse paucis annis uti om-
“ nes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes
“ Germani Rhenum transirent: neque eniū confe-
“ rendum esse Gallicum cum Germanorum agro
“ neque hanc consuetudinem victus cum illò com-
“ parandam”. Ariovistum autem, ut semel Gallo-

rum copias prælio vicerit, quod prælium factum
 sit Amagetobriæ; superbè et crudeliter imperare,
 obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, et in
 eos omnia exempla cruciatùs edere, si qua res
 non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit.
 Hominem esse barbarum, iracundum, temera-
 rium: non posse ejus imperia diutiùs sustineri.
 Nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxiliū om-
 nibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii
 fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium,
 alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortu-
 namque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc
 si enunciata Ariovisto sint, non dubitare quin de
 omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissi-
 mun supplicium sumat. Cæsarem, vel auctori-
 tate suâ atque exercitùs, vel recenti victoriâ vel
 nomine populi R. deterrere posse, ne major mul-
 titudo Germanorum Rhenum transducatur; Gal-
 liisque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defen-
 dere."

XXXII. Hac oratione à Divitiaco habitâ; om-
 nes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare
 petere cœperunt. Animadvertisit Cæsar, unos ex
 omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas
 cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram
 intueri. Ejus rei quæ causâ esset, miratus, ex ipsis
 quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem
 tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæ-
 reret, neque ullam omnino vocem exprimere posset;

idem Divitiacus Æduus respondit, "Hoc esse mi-
 " feriorum gravioremque fortunam Sequanorum,
 " quam reliquorum; quod soli nec in occulto qui-
 " dem queri, nec auxilium implorare audenter;
 " absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram
 " adesset, horrerent; propterea quod reliquis ta-
 " men fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui
 " intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum
 " oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cru-
 " ciatus essent perferendi."

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Galiorum
 animos verbis confirmavit: pollicitusque est, "sibi
 " eam rem curæ futuram: magnam se habere spem,
 " et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovis-
 " tum, finem injuriis facturum." Hac oratione
 habitâ, consilium dimitisit. Et secundum ea multæ
 res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitan-
 dam et suscipiendam putaret: Imprimis, quod Æ-
 duos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Se-
 natu appellatos, in servitute atque in ditione videbat
 Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud
 Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tan-
 to imperio populi Romani, turpissimum sibi et Rei-
 publicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Ger-
 manos consuecere Rhenum transfire, et in Galliam
 magnam eorum multitudinem venire, populo Ro-
 mano periculosum videbat. Neque sibi homines
 feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin,
quum omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbro

Teutonique

Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque
inde in Italianam contenderent: præfertim quum Se-
quanos à Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Qui-
bus rebus quâm maturrimè occurrentum putabat.
Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam
arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovis-
tum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut
“ aliquem locum medium utriusque colloquio deli-
“ geret; velle se se de Rep. et summis utriusque
“ rebus cum eo agere.” Et legationi Ariovistus re-
spondit: “ Si quid ipsi à Cæsar opus esset, se se ad
“ eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum
“ ad se venire oportere. Præterea, se neque finē
“ exercitu in eas partes Galliae venire auderet, quas
“ Cæsar possideret; neque exercitum, finē magno
“ cor meatu atque emolumento, in unum locum
“ contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid
“ in suâ Galliâ, quam bello vicislet, aut Cæsari,
“ aut omnino populo Romano, negotii esset.”

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum
ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit:
“ Quoniam, tanto suo populique Romani beneficio
“ affectus, (quum in consulatu suo rex atque ami-
“ cus à Senatu appellatus esset,) hanc sibi populo-
“ que Romano gratiam referret, ut in colloquium
“ venire invitatus gravaretur, neque de conmuni-
“ te dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc
“ esse,

" esse, quæ ab eo postularet; primùm, ne quan-
 " multitudinem hominum amplius trans Rhenum
 " in Galliam transduceret: deinde obsides, quos
 " haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque per-
 " mitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus
 " reddere illis liceret: neve Æduos injuriā laceſſe
 " ret: neve his, sociisve eorum, bellum inferret.
 " Si id ita fecisset; sibi populoque Rom. perpe-
 " tuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram.
 " Si non impetraret; quoniam, M. Messalā, M.
 " Pisone, Coss. Senatus censuſſet, uti, quicunque
 " Galliam provinciam obtineret, quod commodo
 " Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque ami-
 " cos populi Romani defenderet; se Æduorum in-
 " jurias non neglecturum."

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: "Jus esse
 " belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem-
 " admodum vellent, imperarent: itidem populum
 " Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed
 " ad suum arbitrium, imperare consuēſſe. Si ipſe
 " populo Rom. non præſcriberet, quemadmodum
 " suo jure uteretur; non oportere ſe à populo Ro-
 " mano in ſuo jure impediri. Æduos ſibi, quoniam
 " belli fortunam tentaſſent, et armis congreſſi ac
 " ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Mag-
 " nam Cæſarem injuriam facere, qui ſuo adventu
 " veſtigalia ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſi-
 " des redditum non eſſe: neque iis, neque eorum
 " ſociis, injuriā bellum illaturum; ſi in eo mane-
 " rent,

“ rent, quod convenisset, stipendiumque quotannis
 “ penderent: Si ita non fecissent: longè ab his fra-
 “ ternum nomen populi Romani abfuturum. Quod
 “ sibi Cæsar denunciaret se Aeduorum injurias non
 “ neglecturum; neminem secum sine suâ pernicie
 “ contendisse. Quum vellet, congrederetur: intel-
 “ lecturum quid invicti Germani, exercitatisimi in
 “ armis, qui intra annos xiv tectum non subissent,
 “ virtute possent.”

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referabantur; et legati ab Aeduis et Treviris veniebant: Aedui, questum, quod “ Harudes qui nu-
 “ per in Galliam transportati essent, fines eorum
 “ popularentur; fese, ne obsidibus quidem datis,
 “ pacem Ariovisti redimere potuisse:” Treviri au-
 “ tem, “ pagos centum Suevorum ad ripam Rheni
 “ confedisse, qui Rhenum transfire conarentur; iis
 “ praefesse Nasuam et Cimberium fratres.” Quibus
 rebus Cæsar vehementer commotus maturandum
 sibi existimavit. ne, si nova manus Suevorum cum
 veteribus copiis Ariovisti fese conjunxit, minus
 facile resisti posset. Itaque, re frumentariâ quam
 celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad
 Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset; nunc
 ciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis
 ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum
 maximum Sequanorum, contendere; triduique viam

à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine ita ut radices ejus montis ex ultrâque parte ripæ fluminis contingent: Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusque cauſâ. moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorem, (qui “ingenti magnitudine corporum “ Germanos, incredibili virtute atque exercitatione “ in armis esse” prædicabant; “ sæpenumero sese “ cum iis congressos, ne vultum quidem atque a-“ ciem oculorum ferre potuisse;”) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque pertubaret. Hic primùm ortus est timor à tribunis militum ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae cauſâ, Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur; quod non magnum in re militari usum habebant

Quorum

Quorum aliis, aliâ causâ illarâ, quam sibi ad proficendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere licet: Nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, qui que equitatu praeerant perturbantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quae inter eos atque Arioivistum intercederent, aut rem frumentarium, ut sati commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciant; cum eastra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: “Primùm, quod, aut quæm in partem, aut quo concilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioivistum, se Consule, cupi-“ diffimè populi Romani amicitiam adpetisse. Cur“ hunc tam temere quisquam ab officio discessurum“ judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis“ postulatis,

“ postulatis, atque æquitate conditi num perspecta,
“ eum neque tuam neque populi Romani gratiam
“ repudiaturum. Quod si, furore atque amentia
“ impulsus, bellum intelisset; quid tandem vere-
“ rentur? Aut cur de sua virtute, aut de ipsius
“ diligentia desperarent? Factum ejus hostis peri-
“ culum patrum nostrorum memoriam, quum, Cim-
“ bris et Tarentis à C. Mario pulsis, non minorem
“ laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus
“ videbatur. Factum etiam nuper in Italiam, servili
“ tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina
“ quam à nobis accepissent, sublevarent: Ex quo
“ judicari potest, quantum haberet in se boni con-
“ stantia; propterea quod, quos aliquamdiu iera-
“ mos sine causa timuerint, hos postea armatos ac
“ victores superassent. Denique Germanos hos esse
“ eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii con-
“ gressi, non solum in suis, sed etiam in illorum
“ finibus plerumque superassent; qui tamen pares
“ esse nostro exercitui non potuerint. Si quos ad-
“ versum prælium, et fuga Gallorum, commove-
“ ret; hos, si quærerent, reperire posse, diuturni-
“ tate belli defatigatis Gallis, Arioustum, quum
“ multos menses castris ac paludiibus se continuisset,
“ neque suu potestatem fecisset, desperantes jam de
“ pugna et dispersos subito adortum, magis ratione
“ ac consilio quam virtute vicisse. Cui rationi con-
“ tra homines barbaros atque imperitos locus fuisset,
“ hoc ne ipsum quidem sperare nostros exerci-
“ tus capi posse. Qui suum timorem in rei fru-
“ mentaria

“ mentariæ simulationem, angustiasque itinerum,
 “ conferrent; facere adroganter: quum aut de
 “ officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere,
 “ viderentur. Hæc sibi esse curæ: frumentum Se-
 “ quanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque
 “ esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos
 “ brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto
 “ audientes milites, neque signa laturi dicantur:
 “ nihil se eâ re commoveri: Scire enim, quibus-
 “ cumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut,
 “ malâ re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo fa-
 “ cinore comperto, avaritiam esse convictam: Suam
 “ innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helve-
 “ tiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod
 “ in longiorem diem collaturus esset, repræsentatu-
 “ rum; et proxima nocte, de quartâ vigiliâ, castra
 “ moturum: ut quamprimum intelligere posset,
 “ utrum apud eos pudor atque officium, an timor,
 “ plus valeret. Quòd si præterea nemo sequatur,
 “ tamen se cùm solâ decimâ legione iturum, de
 “ quâ non dubitaret; sibique eam Prætoriam cor-
 “ hortem futuram.” Huic legioni et Cæsar in-
 dulserat præcipue, et propter virtutem confidebat
 maximè.

XLI. Hæc oratione habitâ, mirum in modum
 conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas
 et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque
 decima legio per tribunos militum ei gratias egit,
 quòd de se optimum judicium fecisset; seque esse
 ad

ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: “ Se neque unquam dubitasse, neque timuisse; neque de summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse.” Eorum satisfactione accepta; et itinere exquisito per Divitiacum, (quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat,) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exerceitum duceret; de quartâ vigiliâ, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ariovisti copias à nostris millibus passuum iv et xx abesse.

XLI. Cognitio Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: “ quod antea de colloquio pos-
“ tulâisset, id per se fieri licere; quoniam proprius
“ accessusset, seque id sine periculo facere posse ex-
“ istimaret.” Non respuit conditionem Cæsar: jam-
que eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâisset, ultiro pollicere-
tur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis
populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis
postulatis, fore, uti pertinaciâ desisteret. Dies col-
loquio diuersus est, ex eo die quintus. Interim quum
sæpe ultiro citroque legati inter eos mitterentur, Ari-
ovistus postulavit, “ ne quem perditem ad collo-
“ quiuni Cæsar adduceret: vereri se, ne per insi-
“ dias ab eo circumveniretur: uterque cum equi-
“ tatu

“ tatu veniret: alià ratione se non esse venturum.” Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ causâ, tolli volebat: neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat: commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat imponere: ut præsidium quâm amicissimum, si quid opus factò esset, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; “ Plus, quâm pollicitus esset, Cæsar—“ rem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco “ decimam legionem habiturum: nunc, ad equum “ rescribere.”

XLIII. Planities erat magna, et in eâ tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ec ab eo tumulo constituit: item equites Arioëisti pari intervallo confiterunt. Arioëistus, ut ex equis colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est; Cæsar, initio orationis, sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; “ quod rex appellatus esset à Senatu, quòd aratus; “ quòd munera amplissima missa: quare rem et “ paucis contigisse, et à Romanis pro maximis ho-“ minum officiis confuevisse tribui” docebat: “ il-“ lum, quum neque aditum neque caussam postu-“ landi justam haberet, beneficio ac liberalitate suâ

“ ac Senatōs, ea præmia consecutum.” Docebat
 etiam, “ quām veteres quāmque justæ causæ ne-
 “ cessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ
 “ Senatūs consulta, quoties, quāmque honorifica,
 “ in eos facta essent: ut, omni tempore, totius
 “ Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam
 “ quām nostram amicitiam appetiſſent: Populi Ro-
 “ mani hanc esse consuetudinem, ut socios atque
 “ amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiā,
 “ dignitate, honore auctos velit esse. Quod verò
 “ ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis
 “ eripi quis pati posset?” Postulavit deinde eadem,
 quæ legatis in mandatis dederat; “ ne aut Æduis,
 “ aut eorum sociis, bellum inferret; obsides red-
 “ deret; se nullam partem Germanorum domum
 “ remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum
 “ transire pateretur.”

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca
 respondit; de suis virtutibus multa prædicavit;
 “ Transisse Rhenum sese non suā sponte, sed roga-
 “ tum et accersitum à Gallis: non sine magnâ spe
 “ magnisque præmiis, domum propinquosque rel-
 “ quisit: Sedes habere in Galliâ, ab ipsis concessas,
 “ obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium,
 “ jure belli, quod victores vietiis imponere confue-
 “ verint: Non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum
 “ intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnan-
 “ dum venisse, ac contra se castra habuisse; eas
 “ omnes copias, uno abs se prælio fusas ac supera-
 “ decertare;

tas esse. Si iterum experiri velint; paratum se
decertare: sin pace uti malint; iniquum esse de
stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tem-
pus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi
ornamento et præsidio, non detrimento, esse oport-
tere; idque se eâ spe petisse. Si per populum
Romanum stipendium remittatur; et deditiit
subtrahantur; non minâ libenter sese recusatu-
rum populi Romani amicitiam, quâm appetierit.
Quod multitudinem Germanorum in Galliam
transducat; id se suâ munendi, non Galliæ im-
pugnandæ, causâ facere: ejus rei testimonium
esse, quod, nisi rogatus, non venerit; et quod
bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius
in Galliam venisse, quâm populum Romanum;
Nunquam ante hoc tempus exercitum populi
Romani, Galliæ provinciæ fines egressum. Quid
sibi vellet, cur in suas possessiohes veniret? Pro-
vinciam suam esse hanc Galliæ, non illam
nostram. Ut sibi concedi non oportet, si in
nostros fines impetum faceret; sic iterum nos
esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus.
Quod ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret;
non tam barbarum se, neque tam imperitum esse
serum, ut non sciret, neque bello Allobrogum
proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque
ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum
cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani
utios esse. Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem
amicitiâ, quod exercitum in Galliâ habeat, suj-

“ opprimendi causâ habere. Quòd nisi deceda;
 “ atque exercitum deducat ex his regionibus, sese
 “ illum non pro amico, sed pro hoste habiturum:
 “ Quòd si eum interficerit; multis sese nobilibus,
 “ principibusque populi Romani, gratum esse fac-
 “ turum. Id se ab ipsis per eorem nuncios com-
 “ pertum habere; quorum omnium gratiam atque
 “ amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si
 “ discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ
 “ tradidisset; magno se illum præmio remuneratu-
 “ rum, et, quæcunque bella geri vellet, sine ullo
 “ ejus labore et periculo confeaturum.”

XLV. Multa à Cæfare in eam sententiam dicta
 sunt quare “ negotio desistere non posset; et ne-
 “ que suam neque populi Romani consuetudinem
 “ pati, uti optimè meritos socios defereret; neque
 “ se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam
 “ populi Romani. Bello superates esse Arvernos
 “ et Rutenos, à Q. Fabio maximo; quibus populus
 “ Romanus ignovisset; neque in provinciam rede-
 “ gisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si
 “ antiquissimum quodque tempus spectari oporte-
 “ ret; populi Romani justissimum esse in Galliâ
 “ imperium: si judicium Senatus servari oporteret,
 “ liberam debere esse Galliam, quam bello viætam
 “ suis legibus uti voluisset.”

XLVI, Dum hæc in colloquio geruntur; Cæsari
 nunciatum est, equites Ariovisti proprius tumulum
 accedere,

accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam et si sine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prælium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multò major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum ^{est}.

XLVII. Biduo pòst, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; "velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: Utì aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret." Colloquendi causa Cæsari visa non est; et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quia in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum misurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) et propter fidem et propter linguae Galicæ scientiam, quâ

multâ jam **Ariovistus** longinquâ confuetudine utebatur; et, quod in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præfente, conclamavit: “Quid “ad se venirent? speculandi causâ?” Conantes dicere prohibuit, et in catenâs conjectit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum **vi** à Cæsar's castris sub monte confedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsar's suas copias transduxit, et millibus passuum **ii** ultra eum castra fecit; eo consilio, ut frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aëduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos **v** Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut si vellat Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuuit: Equestrî prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani excrucierant. Equitum millia erant **vi**: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant: Cum his, in præliis versabantur: Ad hos se equites recipiebant: Hi, si quid erat durius, concurrebant: Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumfistebant: Si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum;

tanta.

tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris sese tene-re Cæsar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus ab eis, castris idoneum locum de legit; acieque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eò circiter hominum numerum **xvi** millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrent, et munitione prohiberent. Nihilò seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Munitis castris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxilio-rum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. **Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam-**

obrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiæ fortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere, “Non esse fas “ Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.”

LII. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris, quod sati servisum est relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alariis uteretur: Ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in prælium proficiscentes milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitutem Romanis tradarent.

LIII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, et quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes,

signo

signo dato, impetum fecerunt: Itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, minus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangâ infilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu praeerat; quod expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subfido misit.

LIII. Ita praelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destituerunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi per pauci aut, viribus confisi, transnatare contendenterunt; aut, in tribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores: una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocationis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: Utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus

custodibus in fugâ trinis catenis vincitus traheretur, in ipsum Cæfarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæfari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, erectum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter fortibus consultum dicebat utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: Sortium beneficio esse se incolu[m]em. Item M. Metius repertus, et ad eum reductus est..

LIV. Hoc prælio trans Rhenum manciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: Quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuri, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit.

eretur,
entem
orem,
d ho-
m fa-
stium,
te, de
ortuna
s con-
an in
esse se
eum

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER II.

ARGUMENTUM.

Quinque bella adversus varias Galliæ gentes gesta hoc libro describuntur: Primum adversus Veragros et Sedunos, quod ipso quidem absente, sed ejus auspiciis à legato Galba fuit gestum: Secundam, quod ipse contra Venetos prælio navalی confecit: Tertium, quod à legato Titurio Sabino contra Unellos, Aulericos, Eburovices et Lexovios: Quartum quo debellati sunt à P. Crafo Sontiates, et cæteri Aquitani: Quintum adversus Morinos et Menapios, quod propter anni tempus, infidum relinquere coactus est. Quæ omnia tertio Galliæ belli anno sunt peracta, qui fuit ab urbe condita ICCXCVIII, Cneio Lentulo Marcellino, L. Marcello Philippo Consulibus.

I. **Q**UUM in Italiam proficeretur Cæsar: Ser. Galbam cum legione duodecimâ et parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; Qui à finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et

et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. **Causa** mittendi fuit; quod iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur; ut in iis locis legionem, hiemandi causam, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castelliisque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta; constituit cohortes duas in Nantuatisibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis concessit; alteram vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset: subito per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli bellum renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent: Primùm, quod legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus sigillatim, qui commeatūs petendi causam missi erant, absentibus;

absentibus; propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quod, propter iniquitatem loci: quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itineris causam, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae provinciae adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plenè essent perfectæ; neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum: quod, deditio facta, obsidibus acceptis, nil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio; quum tantum repentinæ periculi præter opinionem accidisset; ac jam omnia ferè superiora loca, multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset: propè jam desperatæ salute, nonnullæ hujusmodi sententiae dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto; vix ut his rebus, quas constituisserent, collocandis atque administrandis tempus daretur: hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gæsaque in vallum conjicerere. Nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiori mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre: sed hòc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defesso, ex pugnâ excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur: ac non solèm vires sed, etiam tela nostris deficerent: atque hostes acriùs instarent: languidioribusque nostris, vallum scindere, et fossas completere cœpissent; resque esset jam ad extreum deducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervio prælio compluribus confectum vulneribus diximus; et item C. Volusenus tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis; ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extreum auxilium experientur. Itaque convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodò tela missa exciperent, seque
ex

ex labore reficerent; potius, signo dato, in castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt: Ac subito omnibus portis eruptione facta; neque cognoscendi quid fieret, neque suum colligendi, hostibus facultatem relinquent. Ita commutata fortuna; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiam parte imperfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quicquam superioribus confistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto; quod saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti comitatusque inopia permotus: postero die, omnibus ejus vici aedificiis incensis, in provinciam reverti contendi. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit; ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis: quum omnibus de cauissimis Cæsar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: subitum bellum in Galliam coortum est: Ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione

vii proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat; præfectoris tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causa, dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: et scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto; paucis portibus interjectis, quos tenent ipsis; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quod per eos, suos se obsides, quos Crassus dedidissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina confilia,) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinunt: Et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communis consilio acturos: eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos: Reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omnia maritimæ celeriter ad suam sententiam perducuntur; communem legationem ad P. Crassum mittunt; “ si “ velit suos recipere, obsides sibi remittat”.

IX. Quibus

IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus: Quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis; ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu: simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisse, retentos abs se et in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maximum ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multum naturâ loci confidebant. Pedestriae esse itinera concisa æstuariis; navigationem impediatam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum, sciebant. Neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: Ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis; oppida inunuent, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarum primum bellum gesturum constabat, quâm gloriosas possunt, cogunt. Seos sibi ad id bellum

Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adseiscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus. Sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: Injuriaz retentorum equitum Romanorum: Rebellio facta post deditioñem: Defectio datis obiūdibus: Tot civitatum conjuratio: In primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum inteligeret, omnes ferè Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines natura libertati studere, et conditioñem servitutis odiisse: priùs quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercituum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: “ Rhemos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur; si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.” P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficiſci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit; qui

eam

eam manum distinendam curvet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictoribus Santonisque et reliquis pacatis regionibus convenire jussferat, præficit; et, quum primū posset, in Venetos profici sci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum **xii** spatio; neque navibus, quod rursus minuente æstu naves in vadis afflictarentur. Ita utrèque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, si quando magnitudine coperis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque ita proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eò facilius magnam partem æstatis faciebant; quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari; magnis æstibus, raris ac propè nullis portibus, difficultas-navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armataeque erant: Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium; quod facilius vada ac decessum æstus excipere possent: Proræ admodum

erectæ: atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam preferendam: Transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: Anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: Pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceanii, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satè commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ clasii ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatoria: Neque eam his nostræ rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; et eâdem de causa minùs commodè scopolis continebantur. Accedebat ut, quum fævire ventus cœpisset, et se vento dedissent; et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab æstu derelictæ, nihil faxa et cautes timerent: Quorum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. Quæ

ubi

ubi convenit, ac primū ab hostibus visa est; circiter cccxx naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satè. Bruto, qui classi præerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ; constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterunt. Rostro enim noceri non posse cognoverant: Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satè commode tela adjici possent, et missa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris; falces præacutæ, in ferræ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennæ ad malos destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: Quibus abscessis, antennæ necessariò concidebant: Ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret; his eruptis, omnis rufus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; Quà nostri milites facile superabant; atque eò magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitū res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere posset: Omnes enim colles et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves circumfisterent; milites summa

summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadvertebant; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contulerunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quâ ventus ferebat; tanta subito malitia ac tranquillitas exiit, ut se loco moveere non possent. Quæ quidem res ad negotium confididum maxime fuit opportuna: Nam singulas nostri conlectati, expugnaverunt: Ut per pauca ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab hora i.v usque ad Sois occasum pugnaretur.

XVI. Quo prælio, bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consiliu[m] aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum navium quod ubique fuerat; unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui, neque quâ se reciperen[t], neque quemadmodum oppida defenderebant, habebant. Itaque, se suaque omnia, Cæsar dedidérunt: In quos eò gravius Cæsar vindicandu[m] statuit, quâ diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titus Sabinus cum his copiis, quas à Cæsar accep[er]at, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix.

ridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse noblebant; portas clauerunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: Magnaque praeterea multitudo undique ex Galliā perditorum hominum latronumque convene- rat: quos spes praedandi, studiumque bellandi, ab agriculturā et quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, castris sepe tenebat; quum Viridovix contra eum duūm millium spatio confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: Ut jam non solum hostibus in contemplationem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere aude- rent. Id eā causā faciebat, quod cum tantā multitudine hostium; præsertim eo absente, qui sum- mam imperii teneret; nisi æquo loco, aut opportu- nitate aliquā datā, legato dimicandum non existi- mabat.

XIX. Hac confirmatā opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxiliū causā secum habebat. Huic mag- nis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro

pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proximâ nocte Sabinus clâm ex castris exercitum educat. et ad Cæsarem, auxiliî ferendi caussâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: Superiorum dierum Sabini cunctatio: perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; et quòd ferè libenter id, quod volunt homines, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quâm ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Quâ re cœncfsâ: læti, velut exploratâ victoriâ; farmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

XX. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contulerunt, ut quâm minimum spatii ad se colligendos armadosque Romanis daretur; Exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cipientibus signum dat. Impeditis hostiis, propter ea, quæ forebant, onera; subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci; hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut

ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent. Quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: Reliquos, equites confectati; paucos, qui ex fugâ evaferant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navalî pugnâ Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut antè dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est aestimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi pánctis antè annis L. Valerius Präconinus legatus, exercitu pulso, imperfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, et Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito; Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre prælium commiserunt; deinde, equitatu suo

suo pulso, atque insequentibus nostris; subito perdestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prælium renovârunt.

XXII. Pugnatum est diu, atque acriter; quin Sotiates, superioribus victoriis freti, suâ virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. Tandem tamen, confecti vulneribus hostes, terga vertere. Quorum magno numero imperfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare cœpit; Quibus fortiter resistentibus, vineas turrefque egit. Illi, alias eruptione tentatâ, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis; cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt: ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt; legatos ad Crassum mittunt: seque in dedicationem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ; arma tradere jussi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum dicitur devotis, quos illi Soldurios appellant: Quorum hæc est conditio, ut omnibus in vitâ commodis unâ cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint: Si quid iis per vim accidat; aut eundem casum unâ ferant, aut sibi mortem

morem conscient: Neque adhuc hominum memoriā repertus est quisquam, qui, eo imperfecto cuius se amicitiae devovisset, mori recusaret: cum iis Adiato-
mus eruptionem facere cōnatus, clamore ab eā parte munitionis sublato, quā ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatū esset, repulsus in oppidum est. Utī tamen eadem dedicationis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIV. Armis obsidibusque acceptis; Crassus in fines Vocationum et Tarusatum profectus est. Tum verò barbari commoti; quod oppidum et naturā loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eō ventum fuerat, expugnatū cognoverant; legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cōperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt cōterioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: Inde auxilia ducesque accersuntur: Quorum adventu, magnā cum auctoritate et magnā cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unā cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, sum: māque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituerunt. Quod ubi Crassus animadvertis; suās copias propter exiguitatem non facilē diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquare; ob eām caussam minus commodē frumentum commeatumque sibi supportari: in dies hostium

numerum augeri: non cunctandum existimavit, quum pugnâ decertaret. Hac re ad concilium delatâ, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, dupli acie instructâ, auxiliisque in medium aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicatores existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obseffis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: Et si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent; impeditos agmine, et sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspectâ, Crassus; quum sua cunctatione atque opinione, timidiiores hostes, nostros milites alacrieres ad pugnandum effecissent; atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXVI. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus compotandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent;

berent: quum item ab hostibus constanter, ac non timidè, pugnaretur; telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renuaciaverunt. “ non eā-
“ dem esse diligentia ab Decumanā portā castra
“ munita, facilēque aditum habere.”

XXVII. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excita-
rent; quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imper-
ratum; eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio
castris relictæ, integræ ab labore erant; et longiore
itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici
possent; omnium oculis mentibusque ad pugnam
intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones
pervenerunt: atque his prorutis, prius in hostium
castris constiterunt; quæm planè ab his videri, aut,
quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò clama-
more ab eā parte auditō; nostri, redintegratis viri-
bus, quod plerumque in spe victoriae accidere con-
suevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique
circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones
dējicere, et fugā salutem petere contendorunt.
Quos equitatus apertissimis campis consecutatus: ex
millium L numero, quæ ex Aquitaniā Cantabrisque
venisse constabat, vix quartā parte relictā; multā
nocte se in castra recepit.

XXVIII. Hac anditā pugnā; maxima pars A-
quitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit.

Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Pesciani, Vocates, Tarufates, Elufates, Garites, Aufci, Garumni, Siburzates, Cocosatesque. Paucæ ultimæ nationes; anni tempore confisæ, quod hiems subera^t; id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæsar, et si prope exacta jam ætas erat; tamen quod, omni Galliā pacatā, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant: eò se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, et in nostris impetum fecerunt. Nostri celeriter arma cœperunt, eosque in silvas repulerunt; et compluribus interfectis, longius impeditioribus locis se uti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar silvas cedere instituit: Et, ne quis inernibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus extruebat.

extruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur; et continuatione imbrum, diutiùs sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; et in Auletis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER III.

ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur bellam contra Usipetes et Tenchtheros, atque obiter mores Suevorum Germanorumque generatim describuntur: deinde trajectus Rheni, ut in Germaniam transiret: et trajectus in Britanniam: quem utrumque ante illum nemo Romanus ausus fuerat.

I. **E**A, quæ secuta est, hieme; qui fuit annos Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen, Rhenum transferunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Caussa transiendi fuit; quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agriculturā prohibebantur.

II. Suevorum gens est longè maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia, armatorum,

armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educuntur; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis coluntur. Hi rurius invicem anno post, in aris suis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio- atque usus belli, intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: Neque longius anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus; Quæ res et cibi genere, et quotidianæ exercitatione, et libertate vitae, (quod à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et immanni corporum magnitudine efficit. Atque in eam se confuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam: quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; et laventur in fluminibus.

III. Mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quæ bello cœperint, quibus vendant, habeant, quam quod ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformis, hæc quotidianæ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: Neque eorum

eorum moribus turpus quidquam, aut inertius habetur, quam ephippis uti: Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt; quod eā re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari, arbitrantur.

IV. Publicè maximam putant esse laudem, quam latissimè à suis finibus vacare agros. Hac re significari; magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unā ex parte à Suevis, circiter milia passuum DC, agri vacare dicuntur. Ad altera u partem succedunt Ubii. Quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paullò sunt ejusdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent: tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque redegerunt.

V. In eadem causa fuerunt Uspites et Tenchtheri, quos supra diximus. Qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; et ad utramque ripam fluminis,

nis, agros, ædificia, vicosque habebant; sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis præfidiis, Germanos transfire prohibebant. Ili, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clavis transfire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hœc itipere unâ nocte equitatu confecto, infacios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His imperfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transferunt: Atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copijs aluerunt.

VI. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus; quod suut in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student; nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis; ut et viatores, etiam invitox, confistere cogant; et quod quisque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, querant: et mercatores in oppidis vulgus circumfistat; quibus ex regionibus veniant, quaque ibi res cognoveri, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sape rebus

confilia-

consilia ineunt: Quorum eos è vestigio pœnitere
necessæ est; quum incertis rumoribus serviant; et
plerique ad voluntatem eorum facta respondeant.

VII. Quâ confuetudine cognitâ, Cæsar, ne gra-
viori bello occurret; maturius, quâ consueverat,
ad exercitum proficisciatur. Eò quum venisset; ea,
quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas
legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos;
invitatosque eos, uti ab Rheno discederent: omnia-
que, quæ postulâsset, ab se fore parata. Quâ spe
adducti Germani, latius jam vagabantur: et in
fines Eburonum et Condruforum, qui sunt Trevi-
rorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ
evocatis: Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda
sibi existimavit: eorumque animis permulsis et con-
firmatis, equitatuque imperato, bellum cum Ger-
manis gerere constituit.

VIII. Re frumentariâ comparatâ, equitibusque
delectis; iter in ea loca facere cœpit; quibus in
locis Germanos esse audiebat. A quibus quum
paucorum dierum iter abesset; legati ad eum ve-
nerunt, quorum hæc fuit oratio: “ Germanos ne-
“ que priores populo R. bellum inferre; neque ta-
“ men recusare si lacescantur, quin armis conten-
“ dant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à
“ majoribus tradita, quicumque bellum inferant,
“ resistere, neque deprecari: Hoc tamen dicere;
“ venisse invitatos, ejectos domo. Si suam gratiam
“ Romani

“ Romani velint, posse eis utiles esse amicos. **Vel**
 “ sibi agros attribuant; vel patientur tenere eos,
 “ quos armis possederint. Sese unis Suevis conce-
 “ dere, quibus ne dii quidem immortales pares esse
 “ possint: reliquum quidem in teriis esse neminem
 “ quem non superare possint.”

IX. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit.
 Sed exitus fuit orationis: “ sibi nullam cum his
 “ amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent;
 “ neque verum esse, qui suos fines tueri non potu-
 “ erint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ
 “ vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitu-
 “ dini sine injuriâ possint: Sed licere, si velint, in
 “ Ubiorum finibus considere; quorum sint legati
 “ apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et
 “ à se auxilium petant: Hoc se ab Ubis impetra-
 “ turum.”

X. Legati hæc se ad suos relatuos dixerunt: et
 re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem rever-
 furos: Interea ne proprius se castra moveret, petie-
 runt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse
 dixit: Cognoverat enim magnam partem equitatûs
 ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandi-
 que causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam:
 Hos expectari equites, atque ejus rei causâ moram
 interponi, arbitrabatur.

XI. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quādam Rheni recepta, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum, neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Leponitiis, qui Alpes incolunt; et longo spatio per fines Nantuatum, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomaticorum, Tribocorum, Trevirorumque citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures difflit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à ferris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium, vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

XII. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congressi, magnopere, "ne longiùs progrederetur," orabant. Quum id non impetrâissent; petebant, "ut ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eosque pugnâ prohiberet: Sibique uti potestate faceret, in Ubios legatos mittendi: Quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: Ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret." Hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen sese non longiùs millibus passuum IV, aquationis caussâ,

“caussâ, processurum eo die” dixit: “huc postero
“die quâm frequentissimi convenient, ut de eorum
“postulatis cognosceret.” Interim ad præfectos,
qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui
nunciarent, ne hostes prælio lacefferant; et, si ipsa
lacefferentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu
propius accessisset.

XIII. At hostes, ubi primùm nostros equites con-
spexerunt, quorum v̄ millium erat numerus; quum
ipsi non amplius decc equites haberent; quod ii,
qui frumentandi caussâ ierant trans Mosam, non-
dum redierant: nihil nostris timentibus, quod legati
eorum paullò antè à Cæsare discesserant, atque is
dies induciius erat ab iis petitus; impetu facto,
celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus
nostris; consuetudine suâ, ad pedes desilierunt;
sufflosisque equis compluribusque nostris dejectis,
reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterri-
tos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quâm in
conspicuum agminis nostri venissent. In eo prælio,
ex equitibus nostris interficiuntur **iv** et **LXX**: in his
vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere
natus, cuius avus in civitate suâ regnum obtinuerat,
amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum
fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum
ex periculo eripuit; ipse equo vulnerato, dejectus,
quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumven-
tus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id
frater, qui jam prælio excefferat, procul animad-
vertisset;

vertisset; incitato equo, feso hostibus obtulit atque imperfectus est.

XIV. Hoc prælio facto; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Expectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat. Et, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam apud eos, hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: Quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportunissima res accidit; quod postridie ejus diei manè, eadē et perfidiâ et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sūi purgandi causâ, quod, contrâ atque esset dictum, et ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XV. Acie triplici instructâ, et celeriter viii milium itinere confecto; prius ad hostium castra pervenit, quām, quid ageretur, Germani sentire posse.

fent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, et celeritate adventùs nostri, et discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significatur; milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerint, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prælium commiserunt: At reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo exceperant, Rhenumque transierant,) passim fugere cœpit. Ad quos consecrandos, Cæsar equitatum misit.

XVI. Germani post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt. Et quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magno numerum interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, et vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum **ccccxxx** illum fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

XVII. Germanico bello confecto, multis de cauſſa, Cæſar statuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum. Qua-
 rum illa fuit iuſtissima; quod, quoniam videret Ger-
 manos tam facile impelli, ut in Galliam venirent;
 fuis quoque rebus eos timere voluit, quoniam intelli-
 gerent et poſſe et audere populi R. exercitum Rhe-
 num tranſire. Acceſſit etiam quod illa pars equi-
 tatus Uſipetum et Tenchtherorum, quoniam ſupra com-
 memoravi prædandi frumentandique cauſâ Moſam
 tranſiſſe, neque pœlio interruſſe; poſt fugam fuo-
 rum ſe trans Rhenum in fines Sigambroruſi recepe-
 rat, ſequi cum iis conjuixerat. Ad quos quoniam
 Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, “eos, qui
 “ ſibi Galliæque bellum intuliffent, uti ſibi de-
 “ rent; responderunt: “Populi Rōmani imperium,
 “ Rhenum finire. Si, ſe invito, Germanos in Gal-
 liam tranſire non aequum exiſtimaret; cur fui-
 “ quidquam eſſe imperii aut potestatis tranſ. Rhe-
 “ num poſtularet?” Ubii autem, qui uni ex Tranſ-
 rhenanis ad Cæſarem legates miſerant, amicitiam
 fecerant, obſides dederant; magnopere orabant;
 “ Ut ſibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis
 “ premerentur; vel, ſi id facere occupationibus
 “ Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum
 “ tranſportaret: Id ſibi ad auxilium, ſpemque re-
 “ liqui temporis, fatiſ futurum: Tantum eſſe no-
 “ men, apud eos, atque opinionem exercitū Rō-
 “ mani, Arioſiſto pulſo, et hōc noviſſimo pœlio
 “ factō, etiam ad ultimas Germanorum nationes,
 “ uti opinione et amicitiā populi Rōmani, tuti eſſe
 “ poſſat.

“ possint. Navium magnam copiam ad transpor-
“ tandem exercitum pollicebantur.”

XVIII. Cæsar his de cauissis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, et si summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Pontem igitur “summâ cum arte et diligentia” instituit.

XIX. Diebus x, quibus materia cœpta erat cōportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obfidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pens institui cœptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XX. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratur; omnibus vicis, aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit. Atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur;

tur; hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habitu, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, sive que omnia in silvas deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenienter; hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino **xviii** trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XXI. Exigua parte æstatis reliquâ, Cæsar, et si in iis locis, quod omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit; quod omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. Et, si tempus anni ad bellum gerendum desiceret; tanen magno sibi usui fore arbatrabatur, si modò insulam adisset; genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere, præter mercatores, ad illos adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque

que, convocatis ad se undique mercatoribus ; neque quanta esset insulæ magnitudo ; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent ; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur ; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXII. Ad hæc cognoscenda, priùs quam periculum facere, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum reveratur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur ; quod indè erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui policeantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis ; liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit. Et cum his unâ Comium, quem ipse, Atrebatis superatis, regem ibi constituerat ; cuius et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magnâ habebatur, mittit. Huic imperat ; quas possit, adeat civitates ; horteturque, ut populi R. fidem sequantur ; seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus ; quantum ei facultatis dari

dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet; v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXIII. Dum in his locis Cæsar, navium parandarum causâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, et nostræ contumelias imperiti, bellum populo Rom. fecissent: seque ea, quæ imperâsse, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus; quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque beili gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum terum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat: Quibus adductis, eos in fidem recepit: Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit: Huc accedebant XVII onerariae naves; quæ ex eo loco millibus passuum VII vento tenebantur, quod minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titnrio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIV. His

XXIV. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia ferè vigiliâ solvit; equiteque in ulteriorem portum progredi, et naves eoscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paullò tardius esset administratum, ipse horâ circiter diei 14 cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: Adeò montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam 1x in anchoris exspectavit. Interim legatis, tribunisque militum convocatis; et quæ ex Voluseno cognovisset, et quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei-militaris ratio, maximè ut res maritimæ postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent;) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis; et ventum et aëstrum uno tempore nactus secundum; dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuum 88 ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXV. At barbari, consilio Romanorum cognito; præmisso equitatu et effedariis, quæ plerumque generi in præliis uti consuērunt; reliquis copiis subfecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas; quod naves, propter magnitudinem, nisi in alte constitui, non poterant:

Militibus

Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreffi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter concicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXVI. Quod ubi Cæsar animadvertisit; naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator, et motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes proelli ac submoveri, jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: Nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari, constiterunt, ac paullum modò pedem retulerunt. Atque, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui x. legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; “desilite,” inquit, “milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium præflitiero.” Hoc quum magnâ voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum

tantum dedecus admitteretur; universi ex navi defilierunt. Hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquarunt.

XXVII. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurserat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in aversos tela conjiciebant. Quod quum animadverctisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido confiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. Neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursu tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVIII. Hostes prælio superati; simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsareim legatos de pace miserunt: "Obsides daturos; quæque imperiasset, sese facturos," polliciti sunt. Unâ cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram

straveram à Cæfare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: Tunc, facto prælio, remiserunt; et in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et propter imprudentiam ut ignoscetur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultiro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: Quorū illi partem statim dederunt, partem ex longinquoribus locis accersitam paucis diebus sese datus dixerunt. Interea suos remigrare in agros iuserunt; principesque undique convenere, et se civitatesque suas Cæfari commendarunt.

XXIX. His rebus pace firmatâ; post diem iv, quām est in Britanniam ventum, naves xviii, de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum appropinquarent Britanniaæ, et ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliae eodem, unde erant profectæ, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulæ, quæ est progrìus Solis occasum, magno fui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis, cùm fluctibus completerentur; necessariò, adversâ nocte in altum proiectæ, continentem petiverunt.

XXX. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena; quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficeret consuevit: Nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias quæ ad anchoras erant deligatae, tempestas afflictabat: Neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant alias, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas naves essent usui: et quod omnibus constabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem protulsum non erat.

XXXI. Quibus rebus cognitis; principes Britanniae, qui post prælium ad ea quæ jusserat Cæsar facienda convenerant, inter se collocuti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse inteligerent; et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hōc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatique nostros prohibere, et rem in hiemem producere; quod his superatis, aut redditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transiturum considerabant. Ita

que, rursus conjuratione factâ, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXII. At Cæsar, et si nondum eorum consilia cognoverat; tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: Nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et, quæ gravissimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquias reficiendas utebatur; et, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari judebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur; xii navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXXIII. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur vii; neque ullâ ad id tempus belli suspicione interpositâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: Ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt; pulvrem majorem, quam consuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum confilii; cohortes, quæ in stationibus erant secum in eam partem proficii; duas, in stationem succedere; reliquias armari, et confessim se subsequi, jussit. Quum paullò longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, et confertâ legione ex omnibus partibus tela

tela conjici animadvertis. Nam quod omni ex reliquo partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes hue nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque effedis circumdede-
rant.

XXXIV. Genus hoc est ex effedis pugnæ: Primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum, ordinæ plerumque perturbant. Et quum se inter equitum turmas insinuavere; ex effedis defiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paullum è prælio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temponem percur-
rere, et in jugo infistere, et inde se in currus citissimè recipere, consueverint.

XXXV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunitissimo Cæsar auxilium tulit: Namque ejus adventu hostes confite-
runt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto: ad laccendum hostem, et committendum prærium,

alienum esse tempus arbitratus; suo se loco conti-
nuit: et, brevi tempore intermissio, in castra legio-
nes reduxit. Dum hæc geruntur: nostris omnibus
occupatis: qui erant in agris reliqui, discesserunt.
Secutæ sunt, continuos dies complures, tempestates;
quæ et nostros in castris continerent, et hostem à
pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in om-
nes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum
militum suis prædicaverunt; et, quanta præde fa-
ciendæ atque in perpetuum suū liberandi facultas
daretur, si Romanos castris expulissent, demonstra-
verunt. His rebus celeriter magnâ multitudine pe-
ditatūs equitatūsque coacta, ad castra venerunt.

XXXVI. Cæsar, et si idem, quod superioribus die-
bus acciderat, fore videbat; ut si essent hostes pulsi,
celeritate periculum effugerent; tamen noctis equi-
tes circiter **xxx**, quos Coimius Atrebates, de quo antè
dictum est, secum transportaverat; legiones in acie
pro castris constituit. Commisso prælio, diutiūs
nostrorum militum impetum hostes ferre non potu-
erunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio fecuti,
quantum cursu et viribus efficere potuerunt; com-
plures **ex** iis occiderunt; Deinde, omnibus longè
latèque ædificiis adfictis incensisque, se in castra
recepérunt.

XXXVII. Eodem die legati ab hostibus missi ad
Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum
obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit: eos
que

que in continentem adduci jussit ; quod, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigatio- nem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullò post medium noctem naves solvit : Quæ omnes incolunes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ 11 eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt : sed paullò infrâ delatae sunt.

XXXVIII. Qnibus ex navibus quum essent ex- positi milites circiter ccc, atque in castra contende- rent ; Morini, quos Cæsar in Britanniam profici- cens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt ; ac, si se se interfici nollent, arma ponere jusserunt. Qnun illi, orbe facto, se se defenderent ; celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convene- runt. Quâ re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt ; atque horis amplius 1v fortissimè pugnaverunt ; et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quâm equitatus noster in conspectum venit ; hostes, abjectis armis, terga verterunt ; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXIX. Cæsar postero die T. Labienum lega- tum cum iis legionibus quas ex Britannâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se reci- perent,

90 DE BELLO GALlico. LIB. III.

perent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legat, qui in Menapiorum fines legiones duxerant: omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant; ad Cæsarem se reeperunt. Cæsar in Belgis omnium legionem hiberna constituit. Èd quæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis: ex litteris Cæsaris, dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

C. JULII

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Hic liber continet aliquos Pirularum motum à Cæsare coercitos, item Trevirorum de Principatu inter se contendentium dissidia: transitum in Britanniam: bellum Ambiorigis: Induciomari mortem.

I. **L**ucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quām plurimas possent hie me naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Eorum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque, paullò facit humiliores, quām quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magis, quod propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: Ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam, paullò latiores, quām quibus in reliquis utimur mariibus. Has omnes, actuarias imperat.

imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus ceteris Galliæ peractis, in Illyricum proficisciatur; quod à Pirustis finitimatam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quâ re nunciata; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; “nihil earum rerum publico factum “consilio; fereque paratos esse” demonstrant, “om-“nibus rationibus de injuriis satisfacere.” Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, ferebello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem aëstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus; conventibusque peractis; in ceteriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficisciatur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulâri militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter ~~de~~ ejus generis, cuius suprà demonstravimus, naves, et longas ~~xx~~ viii invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudat s. militibus, atque iis, qui negotio præfuerant; quid fieri velit, ostendit: Atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiunctum esse cognoverat, circiter millium.

millium passum xxx à continenti. **H**uic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: **I**pse cum legionibus expeditis 14, et equitibus 1000, in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad confilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. **H**æc civitas longè plurimū totius Galliæ equitatu valet; magnaque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se fuosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum, peditatumque cogere; iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Reno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. Sed postea quām nonnulli principes ex eâ civitate et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt; et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus defereretur, Indutiomarus, legatos, ad Cæsarem mittit: “ fæse idcirco à suis discedere atque ad eum venire noluisse, quò facilius civitatem in officio contineret; ne omnis nobilitas

“ tatis.

“tatis discessu, plebs propter imprudentiam labetur: Itaque civitatem in suâ potestate esse: sed que, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permisurum.”

IV. Cæsar, et si intelligebat quâ de causâ ea differentur, quæque eum res ab istituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britanicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum cœcibus obsidibus venire jussit. His adductis, et in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret. Nihilò tamen seciùs principibus Trevitorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit: Quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni intereste arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quâm plurimam valere, cuius tam egregiam in fe voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minu: Et, qui jam ante inimico in nos animo fuisse, multò gravius hoc dolore exarsit.

V. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit XL naves, quæ in Belgis factæ erant, tempestate rejectæ, cursum tenere non potuisse; atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instrutas invenit. Eodem equitatus

equitatus totius Galliae convenit, numero millium **iv**; principesque ex omnibus civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ; reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

VI. Erat unâ cum cæteris Dumnorix **Æduus**, de quo à nobis anteâ dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat; quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio **Æduorum** Dumnorix dixerat, “Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri:” Quod dictum **Ædui** graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi carissâ, legatos ad Cæsarem mittere audebant: Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinquetur; partim, quod insuetus navigandi, mare timeret: partim, quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impenetrandi ademptâ: principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continentî remanerent; metu territare, “non sine causâ fieri, “ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Cæfaris, ut quos in conspectu Galliæ “interficere vereretur, hos omnes in Britanniam “transductos necaret.” Fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ

Galliae intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Quâ re cognitâ, Cæsar; quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterendum, quibuscumque rebus posset, Dumnoniæ statuebat; quòd longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendam ne quid fibi ac Reip. nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco cominoratus, quòd Corus ventus navigationem impiebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnoniæ in officio contineret; nihilò tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque consendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnonix, cum equitibus Æduorum, à castris, inscente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ renunciatâ; Cæsar intermissâ profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat. Si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: Nihil hunc, se absente, pro fano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit; sœpe clamitans, “Liberum “se, liberæque civitatis esse.” Illi, ut erat imperatum, circumfistunt, hominemque interficiunt: At Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His

VIII. His rebus gestis; Labieno in continentem ~~111~~ legionibus et equitum millibus ~~11~~ relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam providebat, quæque in Galliâ gererentur, cognoscet, et consilium pro tempore et pro re caperet; ipse cum legionibus v, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; et leni Africo proiectus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus æstu, ortâ luce, sub sinistra Britanniam relictam eonspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accesum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. Neque in eo loco hostis est visus. Sed, ut postea Cæsar ex captiis conperit; quum magna manus eò conveniscent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius ~~ccc~~ unâ erant visæ; timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castis idoneo capto; ubi ex captiis cognovit, quo in loco hostium copiæ confediscent; cohortibus x ad mare relictis, et equitibus ccc, qui præsidio navibus

K

esident;

essent; de 111 vigilâ ad hostes contendit; eò minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter 111, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque esedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt; locum nocti, egregiè et naturâ et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam ante præparaverant; nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis 111, testitudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt: eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit; et quod loci naturam ignorabat; et quod, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei, mane, tripartitò milites equitesque in expeditionem misit; ut eos, qui fagerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, “ superiori nocte, maximâ coortâ tempestate, propè omnes naves affictas, atque in littore ejectas esse; quod neque anchoræ funesque subfisterent;

“sisterent; neque nautæ, gubernatoresque, viu-
tempestatis pati possent. Itaque, ex eo concursu
navium, magnum esse incommodeum acceptum.”

XI. His rebus cognitis; Cæsar legiones equita-
tumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse
ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex literis
nunciusque cognooverat, coram perspicit; sic, ut,
amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici
posse magno negotio viderentur. Itaque ex legio-
nibus fabros delegit, et ex continentii alios accersiri
jubet: Labieno scribit, ut, quam plurimas posset,
iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat.
Ipse, et si res erat multæ operæ ac laboris, tamen
conmodissimum esse statuit, omnes naves subduci,
et cum castris unâ munitione conjungi. In his re-
bus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem
temporibus ad laborem militum intermissis. Sub-
ductis navibus, castrisque egregè munitis; easdem
copiae, quas antè, præsidio navibus relinquit: ipse
eodem, unde redierat, proficiscitur. Eò quum ve-
nisset; majores jam undique in eum locum copiæ
Britannorum convenerant. Summa imperii bellique
administrandi, communis consilio, permissa est Cassi-
vellauno; cuius fines à maritimis civitatibus flumen
dividit, quod appellatu Tamesis, à mari circiter
millia passuum LXXX. Huic, superiori tempore,
cum reliquis civitatibus continentia bella intercesser-
ant. Sed nostro adventu permoti Britanni, hung-
ari bello imperioque præfecerant.

XII. Britannicæ pars interior ab iis incolitur, quoniam natos in insulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt; Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi causâ, ex Belgis transferant; qui omnes fere in nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis consimilia: Pecoris magnus numerus. Utuntur, aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est; præter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisque causâ. Loca sunt temperatoria, quam in Gallia; remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra; cuius unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò fere ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum d. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. Quâ ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quam Brittannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in Brittaniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur

pellatur Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur; de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem: Nos nihil de eo percunctionibus reperiebamus, nisi, certis ex aquâ mensuris breviores esse noctes, quâm in continente videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, xxx milium passuum. Tertium est contra Septemtrionem: Cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam spectat. Huic milia passuum xxx in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum.

XIV. Ex his omnibus, longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis; neque multum à Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non ferunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes verò se Britanni vitro insciunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adipectū. Capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rasâ, præter caput et labrum superioris. Uxores habent deni duodenique inter se communæ; et maximè fratres cum fratribus et, parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati; eorum habentur liberi, à quibus primùm virgines quæque ductæ sunt,

XV. Equites hostium effedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius infecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt: impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt. Dñabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermissio pcrexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnæ perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis descendere auderent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: Equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quod illi etiam consultò plerumque cederent; et, quum paullulam ab legionibus nostros removissent, ex effedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nuncquam

quam conferti, sed rari, magnisque intervallis, præ-
harentur; stationesque dispositas haberent; atque
alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes
defatigatis succederent.

XVII. Postero die, procul à castris hostes in col-
libus constiterunt: rarique se ostendere; et lentiùs,
quam pridie, nostros equites prælio laceffere cœpe-
runt. Sed meridie, quum Cæsar, pabulandi causâ,
111 legiones, atque omnem equitatum, cum C.
Trebonio legato misisset; repente ex omnibus par-
tibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis
legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos
impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi
fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quin post
se legiones viderent, præcipites hostes egerunt;
magnoque eorum numero imperfecto, neque sui col-
ligendi, neque consistendi, aut ex effedis desiliendi,
facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ
undique convenerant, auxilia discesserunt: neque
post id tempus unquam summis nobiscum copiis,
hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito eorum consilio; ad flu-
men Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum
duxit: quod flumen uno omnio loco pedibus,
atque hoc ægrè, transfiri potest. Eò quum venisset;
animum advertit, ad alteram fluminis ripam mag-
nas esse copias hostium instructas: Ripa autem erat
acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis
sub aquâ defixa sudes, flumine tegebantur. Iis re-
bus

bus cognitis à captivis perfugisque; Cæsar, præmisso equitatu, confessim legionis subiequi jussit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aquâ extarent; ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ri-
pasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut suprà demonstravimus, omni depositâ spe contentiones; dimissis amplioribus copiis; millibus circiter **I** V **e** ssediariorum relictis, itinera nostra servabat: paullulumque ex viâ exce-
debat, locisque impeditis atque silvestribus feso oc-
cultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter fac-
tuos cognoverat, pecora atque homines ex agris in
silvas compellebat: Et, quum equitatus noster libe-
riùs vastandi prædandique cauſâ, se in agros effun-
deret; omnibus viis notis semitisque, effedarios ex
silvis emittebat; et, magno cum periculo nostrorum
equitum, cum iis confilgebat; atque hoc metu, la-
tiùs vagari prohibebat. Relinquebat, ut neque
longius ab agmine legionum discedi Cæsar patere-
tur: et tantum in agris vastandis, incendiisque fa-
ciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque
itinere, legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima ea-
rum regionum civitas; ex quâ Mandubratius ado-
lescens, Cæsaris fidem fecutus, ad eum in continen-
tem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in
quâ civitate regnum obtinuerat, imperfectusque erat à
Cassivellauno;)

Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Cæfarem mittunt. Pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos. Petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præfit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat ob des XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Aucalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum; quò satîs magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallø atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ cauſâ, convenire consueverunt. Eò proficisciit cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga suat comprehensi, atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur; Cassivellaenus ad Cantium, quod esse ad mare suprà demonstravimus:

monstravimus; quibus regionibus ^{iv} reges prætant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. Atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnant. Hi quin ad castra venient: nostri, eruptione factâ, multis eorum interfici, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolimes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam pernotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mitit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continentia propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id facilè extrahi posse intelligeret; obsides imperat. Et, quid in annos singulos veetigalis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quod et captivorum magnum numerum habebat, et non nullæ tempestate deperierant naves; duobus comitatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: At ex iis quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris comitatûs expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero ^{lx}; per paucæ

perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset: ne an*ni* tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat; necessariò angustius milites collocavit. Ac summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto: quod eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Aeduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevorum hiemare jussit. Tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Planum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat; et cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Amborigis et Cativulci erant, misit: His militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hibernâ, (præter eam, quam L. Roscio

Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ascendam dederat,) millibus passuum c. continebantur. Ipse interea; quoad legiones collocatas, inuitaque hiberna cognovisset; in Galliâ mcrari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus **Tafgetius**; cuius majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnante inimici parlam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecrunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulso deficeret; **L** Plancum cum legione ex Belgis celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hicmare; quoruimque operâ cognoverit Tafgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco. Qui quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præfò fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt: subitòque oppressis lignatoribus, magnâ manu

castra

castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperatâ re, hostes suos ob oppugnatione reduxerunt. Tum suo more clamaverunt, ut aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: "habere sese, quæ de re communi di-
"cere vellent; quibus rebus controversias minui posse sperarent."

XXVII. Mittitur ad eos, colloquendi caussâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missi Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare confueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est;
"Sese pro Cæsaris in se beneficiis, plurimùm ei
"confiteri debere; quod ejus operâ stipendio libe-
"ratûs esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere
"confuisset; quòdque ei et filius et fratris filius ab
"Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum nu-
"mero missos apud se in servitute et catenis tenu-
"issent. Neque id, quod fecerit de oppugnatione
"castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse;
"sed coactu civitatis: Suaque esse ejusmodi impe-
"ria, ut non minus haberet juris in se multitudō,
"quām ipse in multitudinem. Civitati porrò hanc
"fuisse belli caussam; quod repentinæ Gallorum
"conjunctioni resistere non potuerit. Id se facilè
"ex humilitate suâ probare posse; quod non adeò
"sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R.
"se superare posse confidat: Sed esse Galliæ com-

410 C. JULII CÆSARIS

“ mune consilium. Omnibus hibernis Cæsar is
“ pugnandis, hunc esse dictum diem; ne qua le-
“ gio alteri legioni subsidio venire posset. Non
“ facile Gallos Gallis negare potuisse; præfertim
“ quum de recuperandâ communi libertate consi-
“ lium initum videretur. Quibus quoniam pro pie-
“ tate satisfecerit, habere se nunc rationem officii;
“ pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium
“ pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat.
“ Magnam manum Germanorum conductam, Rhe-
“ num transisse; hanc affore biduo. Ipsorum esse
“ consilium, velintne, priùs quām fūitimi sentiant,
“ eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut
“ ad Labienum deducere; quorum alter millia pa-
“ suum circiter L, alter paullò amplius absit. Illud
“ se polliceri, et jurejurando confirmare; tutum se
“ iter per fines suos daturum. Quod quum faciat;
“ et civitati se consulere, quod hibernis levitur;
“ et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre.” Hac
oratione habitâ discedit Ambiorex.

XXVIII. C. Arpinius et Junius, quæ audierant,
ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati;
etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda
existimabant: maximèque hâc re pēmovebantur,
quod civitatem ignobilem atque humilem Eburo-
num suâ sponte populo Rom. bellum facere ausam;
vix erat credendum. Itaque ad concilium rem de-
ferunt; magnaque inter eos exstitit controversia.
L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. et pri-
morum

merum ordinum centuriones, "nihil temerè agen-
" dum, neque ex hibernis injussu Cæsaris disceden-
" dum" existimabant. "Quantasvis magnas co-
" pias etiam Germanorum sustineri posse, muniti
" bibernis," docebant. "Rem esse testimonio:
" quèd primum hostium impetum, multis ultrò vul-
" neribus illatis, fortissimè sustinuerint. Re frumen-
" tariè non premi. Interea et ex proximis hibernis,
" et à Cæsare, convertura subsidia." Postremò
" quid esse levius aut turpius, quām auctore hoste
" de summis rebus capere consilium?"

XXIX. Contra ea Titurius, "serò facturos," cla-
mitabat, "quum majores manus hostium, adjunctis
" Germanis, convenissent; aut quum aliquid cala-
" mitatis in proximis hibernis esset acceptum. Bre-
" vem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbi-
" trari profectum in Italiam. Neque aliter Carnu-
" tes interficiendi Tasgetii consilium fuisse captu-
" ros; neque Eburones, si ille adesset, tantà cum
" contemptione nostrî ad'castra venturos esse. Non
" hostem auctorem, sed rem, spectare. Subesse
" Rhenum; Magno esse Germanis dolori Arioivistî
" mortem, et superiores nostras victorias. Ardere
" Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R.
" imperium redactam; superiore gloriâ rei militaris
" extinctâ." Postremò, "quis hoc sibi persuade-
" ret; sine certâ re, Ambiorigem ad ejusinodi con-
" filium descendisse? Suam sententiam in utram-
" que partem esse tutam: si nil sit durius, nullo

“cum periculo ad proximam legionem pervenire
“ros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat,
“unam esse in celeritate positam salutem. Cotte
“quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium,
“quem haberet exitum? in quo si non praesens pe-
“riculum, at certe longinquâ obsidione fames esset
“pertimescenda.”

XXX. Hac in utramque partem habitâ disputa-
tione: quum à Cottâ, primisque ordinibus, acriter
refisteretur; “Vincite,” inquit, “si ita vultis,”
Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars mili-
tum exaudiaret: “Neque is sum,” inquit, “qui
“gravissimè ex vobis mortis periculo terrear. Hi
“sapient; et si gravius quid acciditerit, abs te ratio-
“nem reposcent. Qui, si per te hiceat, perendino
“die cum proximis hibernis conjuncti, communem
“cum reliquis casum sustineant; nec rejecti et re-
“legati longè ab cæteris, aut ferro aut fame in-
“tereant.”

XXXI. Confurgitur ex consilio: Comprehendunt
utrumque, et orant; “ne suâ dissentione et perti-
“naciâ rem in summum periculum deducant. Fa-
“cilem esse rem; seu maneant, seu proficieantur;
“si modò unum omnes sentiant, ac probent. Con-
“tra, in dissensione nullam se salutem perspicere.”
Res disputatione ad medium noctem perducitur.
Tandem dat manus Cotta permotus: superat sen-
tentia Sabinis. Pronunciatur, primâ luce ituros.
Confundit

Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; et languore militum, et vigiliis, periculumaugeatur. Primâ luce sic ex castris profiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXXII. At hostes, postea quām ex nocturno fremitu vigiliisque de profectiōne eorum senserunt; collocatis insidiis bipartitō in silvis, opportuno atque occulito loco, à millibus passuum circiter 11 Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demississet, ex utrāque parte ejus vallis subitō fese ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensū atque iniquissimo nostris loco praelium committere cœperunt.

XXXIII. Tum dénum Titurius, utl qui nihil ante providiss, trepidare, concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia desicere videretur: Quod plerunque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectiōnis auctor non fuisse; nullā in re communi saluti

deerat. Et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugnâ, militis officia præstabat. Quumque, propter longitudinem agminis, minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere posse; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium, et si in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: Nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alactiores effecit; quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; et clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non definit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, “ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent; proinde omnia in victoriâ posita existimarent.” Erant et virtute, et numero, pugnando pares nostri. Tametsi à duce, et à fortunâ deferebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut “procul tela conjiciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant;

“cedant; levitate armorum, et quotidianâ exercitazione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.”

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissimè observato; quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant: interim eâ parte nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant; et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. Si autem locum tenere vellent; neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam viii pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnans; dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, “ut sibi militibusque parcat.” Ille appellatus,

pellatus, respondit; "Si velit secum colloqui, si
"cere; Sperare à multitudine impetrari posse;
"quod ad militum salutem pertineat; Ipsi vero
"nihil nocitum iri; Inque eam rem se suam fidem
"interponere." Ille cum Cottâ faucio communica-
cat; "si videatur, pugnâ ut excedant, et cum
"Ambiorige unâ colloquantur; sperare se, ab eo
"de suâ ac millitum salute impetrari posse." Cotta
se ad armatum hostem itarum negat, atque in eo
perseverat.

XXXVII. Sabinus, quæs in præsentia tribunos
mil. circum se habebat, et primorum ordinum cen-
turiones, se tequi jubet: et, quum proprius Ambio-
rigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum
facit; suisque, ut idem faciant, imperat. Interim,
dum de conditionibus inter se agunt, longiorene
consulto ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim
circumventus, interficitur. Tum vero, suo more
victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; im-
petuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi
L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte
militum: Reliqui se in castra recipiunt, unde erant
egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum
magno multitudine hostium premeretur, aquilam
intra vallum projecit; ipse pro castris fortissime
pugnans, occiditur. Illi ægrè ad noctem oppugna-
tionem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ
salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi,
incertis itineribus per silvas ad T. Labienum lega-
tum

um in hiberna pervenient; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno fuitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. Redemonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortatuque, "ne suâ in perpetuum liberandi, atque uitiscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: Interfectos esse legatos duos, magnamque partim exercitus interisse" demonstrat: "Nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici: Se ad eam rem" profitetur "adjutorem" Facile hâc oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussâ in silvas discessissent, repentina equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt;

currunt; vallum condescendunt. Ægrè is dies sustentatur: quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ; magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex èa materiâ, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent: A nostris èadem ratione, quâ pridie, resistitur: Hec idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non, vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: Multæ præustæ fudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: Turres contubulantur: Pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultrò militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui fese velle dieunt. Facta potestate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat,

egerat, commemorant: "Omnem esse in armis
 "Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsar, "reliquorumque, hiberna oppugnari." Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ. "Errare eos" dicunt, si quid- "quam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffi- "dant: Sese tamen hoc esse in Ciceronem popu- "lumque R. animo, ut nihil nisi hiberna recusent, "atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: "Licere illis incolubus per se ex hibernis disce- "dere; et in quascumque partes velint, sine metu "proficieni." Cicero ad hæc unum modò respon- dit: "Non esse consuetudinem populi Rom. acci- "pere ab hoste armato conditionem. Si ab armis "discedere velint; se adjutore utantur, legatosque "ad Cæsarem mittant: Sperare se, pro ejus justi- "tiâ, quæ petierint, impetraturos.

XLI. Ab hæc spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, et fossâ pedum xv, hiberna cingunt. Hæc et superiorâ annorum consuetudine, à nostris cognoverant; et quosdam de exercitu naæti captives, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea. Gladiis cespitem circumcidere; manibus, sagittisque, terram exhaustire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: Nam minus horis tribus, millium passuum xv in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquisque diebus, turres ad altitudinem

dinem valli; falces testitudinesque, quas iudei captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo cōorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes fundis; et fervefacta jacula, in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacerē cōperunt. Heceleriter ignem comprehendērunt; et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. **Hostes**, maximo clamore infecuti, quasi partā jam atque exploratā victoriā; turres testitudinesque agere, et scalis vallum adscendere cōperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammā torrerentur, maximāque telorum multitudine premērunt, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare inteligerent; non modò demigrandi cauſā de vallo dēcederet nemo, sed penē ne respiceret quidem quicquam; ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: Sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur; atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullulum quidem intermisā flammā: et quodam loco turri adaffā, et contingentē vallum; tertiae cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, saosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, " si introire vellent," vocare cōperunt: Quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensia est.

DE BELLO GALLICO LIB. III. 1°

XLI^V. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Ii perpetuas controvorias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendeant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? Hic dies, hic dies de nostris controvensis judicabit." Hæc quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, quâ parte hostium confertissima visa est, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; Quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumfistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occursat ocios gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque, uno imperfecto, reliquos paullum propellit: Dum cupidiūs instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subfidium Pulfio: Atqne ambo incolu-

M

mesa

nes, compluribus interfectis, summiā cum laude
sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in con-
tentione et certamine utrumque versavit, ut alter
alteri inimicos auxilio salutique essent; neque diju-
dici posset, uter utri virtute anteferendus videre-
tur.

XLV. Quantò erat in dies gravior atque asperior
oppugnatio; et maxime quod, magnā parte mili-
tum confectā vulneribus, res ad paucitatem defen-
sorum pervenerat: tantò crebriores litteræ nunci-
que ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars de-
prehensa in conspectu nostrorum militum cum cru-
ciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine
Vertico, loco natus honesto; qui à primā obsidione
ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem pœsti-
terat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persua-
det præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has
ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos
sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit.
Ab eo, de periculo Ciceronis legionisque cognoscit.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris circiter horā xi
diei, statim nucium in bellovacus ad M. Crassum
quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo mil-
lia passuum xxv: Jubet mediā nocte legionem pro-
ficiisci, celeriterque ad se venire: Exiit cum nuncio
Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit,
ut in Atrebatiū fines legionem adducat, quā sibi
sit iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. com-
modo

modo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitūs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exspectandam. Equites circiter cōd. proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter 111, ab antecursorib⁹ de Crassi adventu certior est factus: Eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitūs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eō tolerandæ hiemis causā devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperat⁹ erat, non ita multū moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortum cognita; quin̄ omnes ad eum Trevorum copiæ venissent; veritus ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem tecisset, hostium impetum sustinere non posset; præfertim quos recenti victoriā effiri sciret litteras Cæsari dimitit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus equitatūsque copias Trevorum, 111 millia passuum longè ab suis castris confessisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato; et si, opinione 111 legionum dejectus, ad 11 redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res fit. Tum

cuidam ex equitibus gallis magnis præmiis periuaderet, ut ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Gratianus conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non posset; monet, ut tragulam, cum epistolâ, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum adiiciat. In litteris scribit, "se cum legionibus profectum; tum celeriter affore;" hortatur, "ut pristinam virum tutem retineat" Gallus periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæfit; neque ab nostris biduo animadversa; tertio die, à quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiam afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: Quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognitâ per exploratores, obſidionem relinquunt; ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia **xx.** Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticione, quem suprà demonstravimus, repetit; qui litteras ad Cæſarem deferat. Hunc admonet, iter cœautè diligenterque faciat. Perscribit in litteris; "hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse." Quibus litteris circiter mediâ nocte, Cæſar, allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra: Et, circiter millia passuum **iv** progressus; trans vallem magnam et riu-

vum,

vum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicaret: Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, confedit: et, quam aequissimo loco potest, castra communis. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum millium vii, praesertim nullis cum impedimentis; tamen angustis viarum, quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summanam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo comodissime itinere vallem transire possit.

LI. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique se suu loco continent. Galli; quod ampliores copias, quae nondum convenerant, expectabant. Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet: Si id efficere non posset; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quam maximè concursari, et cum simulatione agi timoris jubat.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt. Nos-

tris verò etiam de vallo deductis, propriis accedunt; et tela intra munitionem **ex omnibus** partibus conjiciunt. Praeconibusque circummissis, pronunciari jubent; “seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante “horam tertiam ad se transfire; fine periculo lice-“re: post id tempus, non fore potest.” Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quòd èa non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas compleere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatique emisso, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnumque **ex his numerum** occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus; quòd silvæ paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detimento, illum locum relinquì videbat; omnibus suis incolubus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testitudines, munitionesque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: Centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ, certius ex captiis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit: Milites conselatur,

solatur, et confirmat. Quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet: quod beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lâtatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Rhemos, incre-
dibili celeritate, de victoriâ Cæfaris fama perfertur:
Ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum ab-
esset, eoque post horam **ix** diei Cæsar pervenisset;
ante medium noctem ad portas castrorum clamor
oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratula-
tioque ab Rhemis Labieno fieret. Hac famâ ad
Treviros perlata; Indutiomarus, qui postero die
castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profu-
git, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar
Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: Ipse
cum **iii** legionibus circum Samarobrivam trinis hi-
bernis hiemare constituit; et, quod tanti motus
Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum
manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini
morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello
consultabant; nuncios, legationesque in omnes par-
tes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent,
atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque
in locis descertis concilia habebant: Neque
ullum ferè totius hiemis tempus sine follicitudine
Cæfaris intercessit, quin aliquem de conciliis et mo-
tu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L.
Roscio

Roscio legato, quem legioni XIIII præfecerat, certior est factus; "magnis Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse; neque longius millia passuum VIII, ab hibernis suis atque aile; sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse; adeò ut fuga similis discessus videretur."

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Gallæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (enjus frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cujusque maiores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati; cùm ille prætensisset ac profugisset, usque ad fines insecuri, regno domoque expulerunt: Et, missis ad Cæsarem satisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutacionem attulit; ut, præter Æduos et Rhenos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, prævetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, præ recentibus belli Gallici officiis;) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandumne sit; quam compluribus aliis de causis;

causis; tum maximè, quòd qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinonis depèridisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

LV. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hic-
mis nullum tempus intermisserunt, quin trans Rhe-
num legatos mitterent; civitates sollicitarent; pe-
cunias pollicerentur: magnâ parte exercitûs nostri
interfectâ, multo minorem superesse dicerent par-
tem. Neque tamen ulli civitati Germanorum per-
suaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum “ se
“ bis expertos” dicerent, “ Ariovisti bello, et Tench-
“ therorum transitu; non esse fortunam amplius
“ tentatuos.” Hâc spe lapsus Indutiomarus; ni-
hilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos
parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis præ-
miis ad se allicere cœpit. Ac tamen sibi jam iis
rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut un-
dique ad eum legationes concurrerent; gratiam at-
que amicitiam, publicè privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultiro ad se veniri: alterâ ex
parte Senones Carnutesque, conscientiâ facinoris in-
stigatos; alterâ, Nervios Atuaticosque bellum Ro-
manis parare; neque sibi voluntariorum copias de-
fore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum
concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est ini-
tium belli; quòd, lege communi, omnes puberes
armati convenire coguntur; et, qui ex iis novissi-
mus

mus venit, in conspectu multitudinis omnibus et ceteris affectus necatur. In eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem suprà demonstravimus Cæsaris fecutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronuntiat, acersitum se à Senonibus et Carnutibus, alisque pluribus Galliæ civitatibus; huc iter factum per fines Rhemorum; eorumque agros populatorum; ac prius, quam id faciat, castra Labiem oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci naturâ et manu munitissimis castris fese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: Iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidiè cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliâs, ut situm castrorum cognosceret; aliâs, colloquendi aut territandi causâ, Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorique opinionem quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intro-

missus

missis equitibus omnium finitimarum civitatum quos
accerendos curaverat, tantâ diligentia omnes suos
castris intra castra continuit, ut nullâ ratione ea
res enunciari aut ad Triviros perferrri posset. Inter-
rim, ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad
castra accedit; atque ibi magnam partem diei con-
sumit: Equites tela conjiciunt, et magnâ contume-
li verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à
nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissi-
pati discedunt. Subito Labienus duabus portis om-
nem equitatum emittit. Præcipit atque interdicit,
perterritis hostibus atque in fugam coniectis; quod
fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent
Indutiomarum: neu quis quemquam priùs vulnera-
ret, quâm illum interfectum videret: quod, morâ
reliquorum, illum, spatiu[m] nactum, effugere nole-
bat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia:
Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat
hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes
peterent, in ipso fluminis vado deprehensus indu-
tiomarus interficitur; caputque ejus refertur in
castra. Redeunt equites, quos possunt consec-
tantur atque occidunt. Hac re cognitâ; omnes
Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ
discedunt; paullòque habuit post id factum Cæsar
quietiorem Galliam.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER V.

ARGUMENTUM.

Hic liber habet bellum quod ipse contra Senones et Carnutes: alterum quod Labienus legatus ejus adversus Trevirois gessit; tum ut Rhenum et quibus de caufi transfit: et occasione sumpta, Gallorum Germanorumque mores describit: ut Sicambrî Eburonum castra direptum venientes, castra Ciceronis oppugnarunt: denique ut Ambiorix perpetua se fuga eripuit.

I. **M**Ultis de cauissis, Cæsar majorem Gallie motum exspectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeo proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, ReibUBL. cauissâ, maneret; quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad singa convenire et ad se proficiisci juberet: Magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans; tantas videri Italîæ facultates, ut si quid esset in bello

bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu- tribus ante exactam hiemem et constitutis et adduc- tis legionibus; duplicatoque earum cohortium nu- mero, quas cum Q. Titurio amiserat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes posseut.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium desertur. Illi fini- timos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possint, ulteriores tentant. Inventis nonnullis; ci- vitates jurejurando inter se confirmant, obſidibusque de pecunia cauent; Ambiorigem sibi societate et fædere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, quum undique bellum parari videret; Nervios, At- tuaticos, ac Menapios, adjunctis cisthennanis omni- bus Germanis, esse in armis; Senones ad impera- tum non venire, et cum Carnutibus finitimiisque ci- vitatibus consilia communicare; à Treviris Germá- nos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confecta, proximis iv legionibus coactis, de improviso in fines Nervio- rum contendit: et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque homi-

num numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditio[n]em venire, atque obsides sibi dare co[mp]e[n]dit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilia Gallicâ primo vere, ut insisterat, indicto; quia reliqui, præter Senones, Carnutes, Treviro[s]que, venient; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratu[s]; ut omnia postponere videretur, consilium in Lutetiam Parisiorum transfert. Consines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: sed ab h[oc]c concilio absuisse existimabantur. H[ic] re pro suggestu pronunciata; eodem die cum legionibus in Senones proficisciatur, magnisque itineribus e[st]o peruenit.

IV. Cognito ejus adventu: Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; prius, quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariâ sententiâ desistunt: legatosque deprecandi causâ ad Cæremi mittunt: Adeunt per Aduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, potentibus Aduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod aestivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Aduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi de piecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsu. Peragit consilium Cæsar, equitesque imperat civitibus.

ibus co-
re, atque
fecto in
Conclu-
sione; quia
sque, ve-
re arbitri-
tum in
erant hi
conjunc-
abantur
die cum
sque illi

princeps
tudinem
fici pos-
sente-
ad Cæ-
antiqui-
tentibus
t: quod
nis, esse
hos A.
legatos
Rheimis,
esponsi.
t civita-

V. Hæc

V. Hæc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevorum et Amborigis infilii. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis; quod pro explorato habebat Amborigem p'œlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinquæ Eburoam finibus, perpetuis paludibus silvique muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hostium Amborigi fieberat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat, Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lassiceret: ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transithenaniis congregari cogeretur. Hœc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labiensem in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confundunt; suaque codem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quæstore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. Aedificia vicosque incendit; magno pecoris atque horinum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, ob fidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut

Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis receperunt: His confirmatis rebus: Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc à Cæsare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatūs equitatūsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hinc maverat, adoriri parabant: Jamque ab eo non longius bidui viâ aberat, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à milibus passuum **xv**, auxilia Germanorum exspectare constituant. Labienus, cognito hostiū consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem: præsidio v cohortium impedimentis relictō, cum **xxv** cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, mille passuum intermisso spatio, castra communīt. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabar. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquuntur in consilio palam; “ quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitūsque fortunas in dubium non devocaturum; et postero die prima luce cæstra moturum.” Celeriter hæc ad hostes deferruntur, ut ex magno Gallorum equitatūs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cœgebat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit. Et, quod facilius

facilius hostibus timoris det suspicionem; majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cùm Galli, cohortati inter se, “ne spe ratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilia exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præfertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;” flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus: ut omnes citra flumen eliceret; eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; “Habetis,” inquit, “milites, quam petistis, facultatem; hostem impedito atque in quo loco tenetis: Præstate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstis: Eum adesse, et hæc coram cernere existimat. Simul, signa ad hostem convici, aciemque diri jubet; et, paucis tormis præsidio ad impedimenta dunissis, reliquos equites ad latera diponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jacunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infelix, signis ad se ire viderunt; impetum modò ferre

ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consecutatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; percepta Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis autores fuerant, comitati eos ex civitate excellere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Trevires venit, duabus de caussis Rhenum transfire constituit. Quarum erat altera, quod {Germani} auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorex receptum ad eos haberet. His constitutis rebus; paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere potem instituit. Notâ atque institutâ ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad potem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquias copias, equitatumque transducit. Ubii, qui antea obsides dederant, atque in ditionem venerant; purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt: qui deceant, "neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam;" petunt atque orant, "ut sibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pernas pendant: Si amplius obsidum velit, dare" pollicentur.

centur. Cognitâ Cæsar causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit: Aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis post diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare aut auxilia peditatus equitatûs que mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant: sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiam cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, referunt: "Suevos "omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu "Romanorum venerant; cum omnibus suis socio- "rumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extre- "mos fines sese recepisse: Silvam esse ibi infinitæ "magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: Hanc lon- "gè introrsus pertinere; et, pro nativo muro ob- "iectam, Cherulcos à Suevis, Suevosque à Cheru- "cis, injuriis incursionibusque prohibere: Ad ejus "initium silvæ, Suevos adventum Romanorum ex- "spectare constituisse."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque mo-
ribus,

ribus, et quo modo differant ea nationes inter se, proponere. In Gallia, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque; sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt. Eorumque factiorum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur; quorum ad arbitrium iudiciorumque, summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret: Suos enim opprimi quique, et circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hac eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XXII. Quum Cæsar in Galliam venit; alterius factioris principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Acriovitum sibi adjunxerant; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Proelis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecti; tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ necessitate adductus Divitius,

cus, auxilii petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris, facta commutatione rerum; obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant;) reliquis rebus, eorum gratiæ dignitateque amplificatâ; Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant. Quos quod ad equare apud Cæsarem gratiæ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tyebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Aedui; secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: Nam plebs penè servorum habetur loco; quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur concilio. Plerique, quin aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; fœse in servitutem dicant nobilibus: In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duabus generibus, alterum est **Druidum**, alterum **Equitum**. Illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ,

causâ, concurrit: Magnoque hi sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt: et, si quod est admisum facinus; si cædes facta; si de hereditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt. Præmia penasque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non susterit; sacrificiis interdicunt. Hæc pena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero imprimit, ac celebratorum habentur; iis omnes derelici, adiutum eorum sermonemque defugunt, ne quod ex cœptione incommodi accipiant: neque eis potest datus redditus, neque honos ullus eorumque tar. His autem omnibus Druidibus paret una, qui summa inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuorum si quis ex reliquis excedit dignitate, sacerdoti: At si sunt plures pares, suffragio. Druides adlegato, Nenunquam etiam de principato armis contendunt. In certo anni tempore in finibus Carnutem, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque iudicis decretisque parent. Disciplina in Britanniâ reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligenter eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur.

XIV. Druides à bello abesse consueverunt; reque tributa unâ cum reliquis pendunt; militiae vaccinationem, omniumque rerum habent immunitatem.

Tantus

Tantis excitati præmis, et suā sponte multi in disciplinam conveniunt, et à parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in disciplinā permanent. Neque fas esse existinant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de cauiss instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memorie studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere: Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari patant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum moto, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de decorum immortalium vi ac potestate disputant; et juventuti transidunt.

XV. Alterum genus, est Equitum. Si, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent;) omnes in bello versantur. Atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambaëtos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos voent; administrisque aea sacrificia Druidibus utuntur: quod, pro vita hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium nymphæ placari arbitrantur. Publicèque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacula habent: quorum contexta virinibus membra, vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammam exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxa, sint comprehensi; graviora diis immortalibus esse arbitrantur: Sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maximè Mercurium colunt: Hujus sunt plurima simulacula: Hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: Hunc, ad quæstus pecuniae mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc; Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem: Apollinem, morbos depellere; Minervem, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. Huic, quin prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devoent. Quæ superaverint;

verint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: Neque sepe accidit, ut, neglecta quipiam religio, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei suppli-
cium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: Idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; Et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hœc ferè ab reliquis differunt; quod suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patientur; filiumque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XIX. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vitâ superærat; ad eam pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem. Et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit,

O

de

de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa: Omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. Ac, paullò supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XX. Quæ civitates commodiùs suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimiis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per consilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multùm ab hâc consuetudine differunt. Nam neque Druides habent qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus apertè juvantur; Solem, et Vulcanum, et Lunam: Reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit; Ab parvulis, labori ac duritiae student. Qui diutissimè impuberes permanserunt, max-

imam

imam inter suos ferunt laudem: Hèc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio; quòd et promiscuè in fluminibus perlunguntur; et pelibus, aut parvis ihenorum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XXII. Agriculturæ non student; majorque pars vietūs eorum, in lacte, et caseo, et carne consistit, Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum qui unâ coierunt, quantum et quo loco vistum est, agri attribuunt; atque anno pòst, aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt caussas: ne assiduâ consuetudine capti, studium bellum gerendi agriculturâ commitutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque aestus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex refectiones dissensionesque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes æquari cum potentissimis videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circùm se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope se audere consistere: Simul hòc se fore tutiores arbitrantur,

repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuant. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; Atque ea juvenitatis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in consilio "se" dixit "ducem fore: qui sequi velint, " profiteantur;" consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis fecuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniunque iis rerum postea fides abrogatur. Hostites violare, fas non putant. Qui, quæque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patient, vietusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, et ultiro bella inferrent; ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt Germanie loca; circa Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Græcis famam notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcae Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet;

tineat summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem; nuncque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent: eodem vietu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: Paullatim assuefacti superari, multisque prœliis vieti, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum neverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Annartium. Hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: Ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos, cervi figurâ: cuius à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami latè diffunduntur.

Eadem est feminæ marisque natura; eadem firma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Hærum est consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullò antecedunt; Mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; Neque quietis cauſſâ procumbunt; Neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere ſeſe aut ſublevare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus: Ad eas ſe applicant; atque ita paullum modò reclinatae, quietem capiunt. Quarum ex vestigiis quum eſt animadverſum à venatoribus, quò ſe recipere conſueverint; omnes eo loco aut à radicibus ſubruunt, aut accident arbores tantum, ut ſumma species eorum ſtantum relinquatur. Huc quum ſe ex conſuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unâ ipſæ concidunt.

XXVIII. Tertium eſt genus eorum, qui Uri appellantur. Ii ſunt magnitudine, paullò infrà elephantes: ſpecie, et colore, et figurâ tauri. Magna viſ eorum eſt, et magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. Hos stu- diosè foveis captos interficiunt. Hoc ſe labore du- riant adolescentes, atque hoc genere venationes ex- ercent. Et qui plurimos ex his interfecerunt; re- latis in publicum cornibus, quæ ſint testimonio; magnam ferunt laudem. Sed affueſcere ad homi- nes, et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti po- ſunt.

sunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longius. Sed ne omnino metum redditus sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc rescindit; atque in extremo ponte turrem tabulatorum **i** v constituit, præsidiumque cohortium **xii** pontis tuendi caussâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque, C. Volcatium Tulum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni sibibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius **v** in longitudinem patet; L. Minuciam Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: Monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne quia ejus adventus procul significatio fiat; sese festim subsequi dicit.

XXX. Basilius, ut in imperatum est, facit; cele-
riter, contraque omnium opinionem confecto itinere,
multos in agris inopinantes deprehendit: eorum in-
dicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco
cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum, quām
in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna.
Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum
atque imparatum incideret, priusque ejus adventus
ab hominibus videretur, quām famā ac nunciis affer-
retur: Sic magnae fuit fortunae; omni militari, in-
strumento, quod circūm se habebat, erepto; rhedis,
equisque comprehensis; ipsum effugere mortem.
Sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato
silvā, (ut sānt ferē domicilia Gallorum, qui, vitandi
æstus caussā, plerumque silvarum ac fluminum pe-
tunt propinquitates;) comites familiaresque ejus
angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim
sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum qui-
dam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. Sic
et ad subeundum periculum, et ad vitandum, mul-
tum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non con-
duxerit, quod prælio dimicandum non existimaverit;
an tempore exclusus, et repentina equitum adventu
prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subse-
qui crederet; dubium est. Sed certè, clām dimissis
per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit;
Quorum pars in Arduennam silvam, pars in conti-
nentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum
fuerunt;

fuerunt; ii insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt: Multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unâ cum Ambiorige consilium inierat; ætate jam perfectus, quin laborem aut belli aut fugæ ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cuius magna in Gallia Germaniæque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treviroisque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, “ne se in hostium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: Nihil se de bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse” Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenient, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Avranculeius, hiemandi causa, confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat; tum, quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis 111, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrisque, Q. Tullium

Tullium Ciceronem præfecit; ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus 111 ad Oceanum versūs, in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci jubet; C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit; quòd cum paucis equitibus præfectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem vii sese reversurum confirmat; Quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXIV. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cniue aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis liquam offerebat; confederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: Magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere;) sed in singulis militibus conservandis.

ſervandis. Quæ tamen, ex parte, res ad ſalutem exercitū pertinebat: Nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat; et ſilvæ incertis occultisque itineribus, conſertos adire prohibebant. Si nego- tium confici, ſtripedemque hominum ſceleratorum in- terfici vellet; dimittendæ plures manus, diſcendente que erant milites: Si continere ad ſigna manipulos vellet, ut instituta ratio et conſuetudo exercitū Ro- mani poſtulabat; locus ipfe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, et diſpersos circumve- niendi, ſingulis deerat audacia. At in ejusmodi diſcultatibus, quantum diſtinguita provideri poterat, providebatur: Ut potiū in nocendo aliquid omitte- retur, etſi omnium animi ad ulciscendum ardebat; quām cum aliquo detrimen- to militum noceretur. Diſmittit ad finitimas civitates nuncios Cæſar: om- nes evocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiū in filvis Gallorum vita, quām legionario- rum, periclitetur; ſimul, ut magnā multitudine cir- cumfusā, pro tali facinore ſtrips ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter con- venit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus ge- rebantur; diesque appetebat vii, quem ad diem Cæſar ad impedimenta legione inque reverti conſtuerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, et quantos afferat caſus, cognosci potuit. Diſſipatis ac perterritis hostibus, ut demonſtravimus; manus erat nulla, quæ parvam modō timoris cauſam afferret.

Trans

Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultiro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum 11 millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchthera atque Usipetes, suprà docuimus: Transeunt Rhenum navibus ratibusque, **xxx** millibus passum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: Primos Eburonum fines adiuncti: Multos ex fugâ dispersos excipiunt: Magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ longius procedunt: Nos hos palus in bello, latrociniisque natos, nos silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex capti- vis querunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unum ex capti- vis: "Quid vos," inquit, "hanc miseram
 " ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet
 " esse fortunatissimis? 111 horis Atuatuam venire
 " potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Ro-
 " manorum contulit. Præsidii tantum est, ut, ne
 " murus quidem cingi possit, neque quisquam egre-
 " di extra munitiones audeat." Oblatâ spe; Ger-
 mani, quam naucti erant prædam, in occulto relin-
 quunt: Ipsi Atuatuam contendunt; usi eodem
 duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ diligentia milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam ex tra munitionem egredi passus esset: septimo die, dissiderat

diffidens Cæsarem de numero dierum fidem fervaturum; quod longius eum progressum audiebat neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum pernotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo ix oppositis legionibus, maximoque equitatū, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus paſſuum 111 offendī posset; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: Ex quibus qui hōc spatio dierum convaluerant, circiter ccc sub vexillo una mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat; facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hōc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumanā portā in castra irrumpere conantur: nec prius sunt vīsi, objectis ab eā parte silvis quām castris appropinquarent usque eō, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sūt non haberent facultatem. Inopinantes nostri, renova perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægræ nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris; atque alias ex alio cauſam tumultūs quæ-

rit: neque quod signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: Alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: Plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottique et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante locus ponunt. Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. Perruimpere nituntur, seque ipsis adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat: cuius mentionem superioribus praeliis fecimus: Ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffisi suæ atque omnium salati, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quæ in statione erat: paullisper prælium unâ sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: Ægre, per manus tractus, fervatur. Hoc spatio interposito, reliqui fese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audent, speciemque defensorum praebant.

XXXIX. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. Praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero

verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: Redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: Postea, despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt: Hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alii, “cuneo facto ut celeriter perrumpant,” consent. “Quoniam tam propinqua sint castra; et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse” confidunt. Alii, “ut in jugo confistant, atque eundem omnes ferant easum.” Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incolumesque ad unum, in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii qui in jugo confiterant, nullo etiam nunc usui rei militaris percepto; neque in eo quod probaverent confilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt.

runt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, perit.

XLI. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum cā prædā, quam in silvis depofuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut cā nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adēsse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugâ recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse, contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione et prædio effent emissæ, questus; “ne minimo quidem casui locum “relinqui debuisse, multum fortunam in repentina “hostium adventu potuisse,” indicavit: “multo “etiam amplius, quòd penè ab ipso vallo potisque “castrorum barbaros avertissent.” Quarum omnium

nium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qñi eo consilio Rhenum transferant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.

XLIII. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: Præda ex omnibus locis agebatur: Frumenta non solò à tantâ multitudine jumentorum atque hominum confundebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant. Ut, si qui etiam in præfentiâ se occultâssent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiat pereundum videretur. Ac sœpe in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, sœpe consequendi illatâ, atque infinito labore suscepto, qui se sumnam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullum ad sumnam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio quam iv, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; Concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; Et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronunciatâ, more majorem supplicium sumpfit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt. Quibus quum aquâ atque igni interdixisset; 11 legiones ad fines Trevirorum, 11 in Lingocibus, 6 reliquas in Senenum finibus Agendici in hibernis collocavit. Frumentoque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

INDEX Geographicus

ad Cæsarem.

A.

Æ D U I, populi Gall. Celt. quorum caput *Bibraæte*, vulgo, *Beurert*. Edui nobilissima et opulentiss. Galliæ civitas.

Admagetobria, opp. Sequanorum, *Broëe*.

Agendicum. postea Senones. Urbs Senonum. *Sens*.

Allobroges, pop. Provinciæ Rom. quorum major pars continetur regione hodie dictâ *Savoy*.

Alpes, montes sunt *exelsi*, Italiam a Galliâ et Germaniâ dividentes.

Ambialites, pop. Galliæ. Incertum.

Ambarri, civitas Æduis finitima. *Charlois* in Burgundia.

Ambiani pop. Belg. quarum caput Samarobriva, *Amiens*.

Ambivariti, pop. Galliæ Celt. Incertum Videntur tamen esse *Breda*, *Bolduc*.

Anartes,

Anartes, pop. Daciæ finitimi.

Ancalites, pop. Britanniæ, pars Com. Oxon. circa *Henley*.

Andes, pop. Celt. quorum caput hodie *Angers*.

Aquilleia, urbs Galliæ Cisalpinæ, ad mare Superum. *Aquilea* nunc est diruta.

Aquitania, tertia pars Galliæ, vulgò *Gascogne* et *Guienne*.

Arar. flum. Galliæ. *Scône*.

Arduenna, Galliæ maxima *Sylva*. *The Forest of Ardenne*.

Armoriciæ Civitates, inter flum. Ligerim, et Sequanum, Oceanum adtingentes. *Ar-Mor* in lingua Celtica significat *Ad Mare*. *Bretagny*.

Arverni, pop. Celt. quorum caput hodie *Clermont in Auvergne*.

Atuatici, pop. Belgæ; *Lendientes*, *Boisleduc*.

Aulerci, pop. Celt. *Brienois*.

Ausci, pop. Aquitaniæ, quorum caput hodie, *Avch.*

Axona, fluv. Galliæ in extremis Rhenorum. *Alstæ*.

B.

Bacenis, *sylva German*. *Cheruscos à Suevis dividens*.

Batavorum insula, ad ostia Molæ et Vabalisi: cuius insulæ pars superior hodie vocatur, *Betzwe*.

Belgæ, pars tertia Galliæ.

Belgium,

Belgium, nomen regionis in Belgis, quæ Bellovacos, Ambianos, Atrebates, et fortasse Veromanduos continebat; *Netherlands*.

Bibracte, deinde Augustodunum, caput *Æduorum*, *Autun in Burgundy*. nunc dict. *Beuvray*.

Bibroci, Britanniæ pop. *Berkshire*.

Bigerriones, pop. Aquitaniæ. *Bigorre in Gascoigne*.

Boii. Transrhenam. populi, quorum pars in *Æduorum* finibus collocata. Creduntur incoluisse regionem quæ hodie *Bourbonnais*.

Britannia, insula in Oceano Septentrionali, omnium quæ Europæ adjacent máxima.

C.

Cantium, comitatus Angliæ. *Kent*. Cujus promontorium *Dover*.

Carnutes, pop. Celt. quorum caput hodie *Chartres*.

Cassi, Britan. populi, *Hertfordshire*, siti.

Caturiges. pop. Provinc. Rom. inter Alpes, quorum caput hodie *Chorges* prope *Embrun in Dauphine*.

Celtæ, tertia pars Galliæ.

Cenimagni, Angliæ populi inter Trinobantes et mare Germanicum siti. *Suffolk*, &c.

Centrones pop. Provinc. Roman. inter Alpes. *Tarentaise*.

Ceutrones. Nerviorum clientes. Incert.

Cherufci. pop. Germaniæ, Lunenburgenses.

Cimbri.

Cimbri. pop. Germaniæ. *Jutland.*

Cocofates pop. Aquitaniæ.

Condrusi. pop. Belgæ. *Condros in Liege.*

Curiosolitæ. civitas Armorie. quorum oppidum,
Corseult in Bretagne.

D.

Daci. pop. Transylvaniam, Valakiam, Moldaviam
et Hungariæ partem incolentes.

Danubius. Germaniæ fluv. a veteribus et recentiori-
bus Scriptoribus celebratur. Ister etiam dictus.

Diablantes, pop. Celt.

Dubis. fluv. Galliæ, Ararim *Sæne* influens.

Durocortorum, postea Remi, urbs Romanorum.

Reinis.

E.

Eburones, postea Tongri, pop. Belg juxta Mosam
fluv. quorum caput Atuatica.

Elusates. pop. Aquitan. quorum caput hodie *Euse.*

Essui. pop. Celt. quorum caput hodie *Seiz.*

G.

Gallia, Citerior, Cisalpina, quæ et Togata. Ulterior
Romanam Provinciam et Galliam Comatam con-
tinens. Gallia Comata in Belgas, Celtas, et A-
quitanas divisa est.

Galli vel Celtæ.

Garites, Aquitani pop. circa Garumnam fluv. in-
colentes.

Garumna,

Garumna, fluv. Galliæ, *Garonne*.
 Garumna, pop. Aquitaniæ circa Garumnam fluv.
 Geneva, opp. Allobrogum ad partem meridionalem
 lac. Lemani.
 Gorduni, pop. Belg. *Incert.*
 Graioceli, pop. Provinc. Romani. inter Alpes, que-
 rum oppidum Ocelum vulgo *Effiles*.
 Grudii, pop. Belgæ. *Groëde in Flanders.*

H.

Harudes, pop. Germaniæ, de quibus nihil certè
 habetur.
 Helvetii, pop. Celt. *Switzerland*.
 Hercynia Sylva, in mont. Hercyn. circa Bohemiam :
 cuius Sylvæ partes diversæ, Bacenis, Gabreta, &c.
 appellantur.
 Hibernia, post Britanniam, Insularum maxima. *Ire-
 land.*
 Hispania, prius Iberia, in duas provincias divisa :
 Citeriorem (sive Tarragonensem) et Ulteriorem.—
 Ulterior autem in duas, Bæticam et Lusitaniam.

I.

Illyricum, regio ad mare Superum, continens Li-
 burniam et Dalmatiam.
 Italia, regio Europæ nobiliss inter Adriaticum et
 Tuscum mare.

Itius,

Itius, portus in Morinis. *Witjand.* Inter duo promontoria vulgo dicta *Blanc-ness.* (prope *Calais*) *Grif-ness.* quod et Itium promont. prope *Boulogne.*

Jura, seu Jurassus, mons Galliae inter Sequanos et Helvetios. A Sept. Rhenum usque porrigitur, et à Merid. Genavam atque Bressiam provin. attingit. *Mons St. Claude.*

L.

Lactobrigi, pop. Germaniæ, inter Allobroges et Helvetios. *Lausanne* a nonnullis.

Lemanus lacus, in quem influit Rhodanus. *Lake of Geneva.*

Lepontii, pop. inter Alpes, *Levantina.*

Levaci, pop. Belgii, Nerviorum clientes, quorum opp. *Leew.* in Brabantia.

Leuci, pop. Gall. Belg. Treviris finitimi. *Toul in Lorrain.*

Lexovii, pop. Celt. ad ostium Sequanae fluv. quorum caput hodie *Lizieux.*

Ligeris, fluv. Galliæ, *Loire.*

Lingones, pop. Celt. quorum caput hodie *Langres.*

Lusitania, regio Hispaniæ Ulterioris, cuius pars hodie *Portugal.*

Lutetia, caput Parisiorum, *Paris.*

M.

Marcomani. Germaniæ pop. Herciniæ sylvæ accessiæ, hodie *Moravi.*

Matrona, fluv. Galliæ in Sequanam influens. *Marne.*
Mediomatrici, pop. Belg. quorum caput hodie *Metz* in *Lorrain.*

Meldi, pop. maritimi Belg. *Meld-felt in Flanders.*
Nonnulli habent eos incolere oram maritimam, ubi est *Charburgb.*

Menapii, pop. Belg. qui ad utramque Rheni ripam habitant juxta Nervios.

Mona, insula inter Britanniam et Hiberniam, *Isle of Man.*

Morini, civitas Armorici. Belg. unde *trajectus in Britanniam brevissimus.*

Mosa, fluv. Galliæ *Meuse.*

N.

Nannetes pop. Celt. quorum caput hodie *Nantes.*

Nantuates pop. Galliæ inter Alpes, *Chablais.*

Narbo, urbs provinciæ Romanæ, *Narbonne.*

Nemetes, pop. Germaniæ Gallis finitimi.

Nervii, pop. Belg. quorum urbs hodie *Bavai in Hainau.*

Noreia, urbs Norrici, *St. Leonhard.*

Noricum, *Stiria et Carinthia in Austria.*

Q.

Novide*

Noviodunum, postea Sueßiones, opp. Sueßionum,
Soissons.

Numidia, regio Africæ, *Algiers.*

O.

Ocelum, opp. Graiocelorum, *Uffau in Piedmont.*

Octodurus, opp. Veragrorum. *Martigni in Valais.*

Orcynia sylva; vid. Hercynia.

Oïsmii, pop. Celt. **Armorici.** quorum caput hodie
Karbez in Bretagne.

P.

Pæmani, pop. Germ. in Belgis.

Parisi, pop. Celt. quorum *Lutetia, Paris.*

Peligni, pop. Italiae, quorum caput *Sulmo.*

Pictones, pop. Galliæ, quorum caput *Lemonum, Poitou.*

Pirustæ, Gens Dalmatica Illyrico proximi.

Pleumoxii, Nerviorum clientes.

Preciani, pop. Gall. Incertum.

Provincia Romana, inter Cevennas mont. et Mare
internum, ab Alpibus ad Pyranæos pertinens,
cujus pars hodie *Provence.*

Pyranæi, montes, Hispaniam à Galliâ dividentes.

R.

Rauraci, Helvetiis finitimi. Eorum oppidum *Basil.*

Rhedones, pop. Celt. quorum urbs hodie *Rennes.*

Rhemi, pop. Belg. quorum caput *Durocortorum.*

Rhenus,

Rhenus, fluv. Galliæ, *Rhine*.

Rhodanus fluv. Galliæ, *Rhone*.

Ruteni, pop. Celt. Provinciæ finitimi, *Rouergue*.

S. .

Sabis, fluv. Belg. in Mosam in fl. *Sambre*.

Samarobriva, postea Ambiani, caput Ambianorum, *Amiens*.

Santones, pop. Celtæ *Saintonge*.

Scaldis, fluv. Belgæ, *Escaut*. *The Scheld*.

Seduni, pop. inter Alpes, Helvetiis finitimi. Eorum urbs *Sion in Switzerland*.

Sedusii, pop. Germaniæ Suevis finitimi.

Segni, pop. Belgæ. Incertum. A nonnullis pop. et urbs Belg. in tractu Leodicensi.

Segontiaci, pop. Belgarum in Comit. *Hantonensi*.

Segusiani, pop. Celt. quorum caput *Lugdunum*, hodie *Lyons*.

Senones, pop. Celt. quorum caput *Agendicum*.

Sequana fluv. Galliæ; *Seine*.

Sequani, pop. Galliæ, quorum caput *Vesontio*; *Berzans*.

Sefuvii, civit. Armoric Celt. Incertum.

Sibuzates, pop. Aquitaniæ.

Sicambri, pop. Germaniæ infer. inter Mosam et Rhenum.

Sotiates, pop. Aquitan. quorum oppidum hodie *Sos*.

Sueffiones, pop. Belg. *Soiffons*. quorum opp. Novi *odunum Noyon*.

Q. 2

Suevi,

Suevi, pop. German. Mechelburgiam, Pomeriam
et Marchiam incolentes. *Suabia.*

T.

Tamesis *vel* Thamesis, Albienis fluv. princeps.
Thames.

Tarbelli, pop. Aquitan. quorum caput hodie *Ags.*
Tarusates, pop. Aquitan. *Tearfon.*

Tenchtheri, pop. Germaniae—Ignor. quod sedes
sæpe mutarint.

Teutoni pop. Germaniae, mare German. apud Cim-
bros incolentes. Unde Germani *Teutones* vocan-
tur.

Tigurinus pagus, in Helvetiis, cuius pars hodie *Uri*
—Omnis autem Helvetiæ civitas in quatuor pagos
divisa est. Cæsar duorum tantum meminit, Ti-
gurini et Urbigeni.

Tolosa, urbs Provinc. Rom. *Thoulouse.*

Treviri, pop Belg. ad Mosellam fluv. quorum ca-
put hodie *Treves.*

Tribocci, pop. Germ. cis Rhenum, quorum urbs
hodie *Straßburg in Alsace.*

Trinobantes, Britanniæ pop. quorum regio *Middle-
sex, &c.* hodie dicitur.

Tulingi, pop. Germ. Rauracis finitimi. *Stulingen in
Suabia.*

Turonis, pop. Celt. quorum caput hodie *Tours.*

U.

Vahalis Pelg. fluv. pars Rheni a Moisa recepta.
Wabat. Vangi.

Vangiones pop. Germ. cis Rhenum, quorum caput
hodie *Worms*.
Ubii. pop. Germ. infer. quorum extat adhuc pag.
Ubich.
Velocassi, vide *Bellocassi*.
Veneti. pop. et urbs Gall. Celt. Avernus finitimi,
hodie *Vennes*.
Veragri pop. Rom. Provinc. inter Alpes, quorum
urbs Octodurus, *Martenach*.
Veromandui, pop. Celt. quorum caput *S. Quintin*.
Vermandois.
Vesontio. caput Sequanorum. *Bezangon*.
Vettones. pop. Lusitanie.
Ulterior portus. *Calais*, vide, Ilius portus.
Unelli pop. Armor. Celt. quorum urbs, *Valognes in*
Normandy.
Vocates. pop. Aquitan. hodie *Vique*.
Vocontii. pop. Provinc. Rom. quorum urbs *Vaison*.
Vogefus. v. *Vosagus*.
Volcae Tectosages, pop. Provinc. Rom. quorum
urbs hodie *Toulouse*.
Vosagus, mons in Gallia *Vosge*.
Urbigennus pagus Helvetiorum cuius opp. Urba,
Orbe, v. *Tigurinus*.
Usipetes. pop. German. finitimi Sicambris et *Tenc-*
teris.

Only printed by T. POTE, ETON; Sold also at
No. 2. Crane Court, Fleet Street, LONDON.

THE ACCIDENCE, or first Rudiments of the Latin Tongue. A new Edition revised.

THE LATIN GRAMMAR, with the *Prosodia* and *Construings* complete. A new Edition, revised and improved.

EXEMPLA MINORA; or New English Examples, to be turned into Latin; adapted to the Use of the Lower Forms.

SHORTER EXAMPLES; or Second Book of English Examples.

EXEMPLA MORALIA; or third Book of English Examples.

FARTHER ENGLISH EXAMPLES; or Book of Cautions, in rendering *English* into *Latin*, containing,

1. *Cautions for Children in making Latin,*
2. *Useful Observations for the young Beginner,*
3. *Figura, or the Figures of Construction, &c.*

HISTORIA ANTIQUA; or, Antient History, to be rendered into *Latin*: containing,

1. *The History of the Heathen Deities.*
2. *The Antient History of Greece.*
3. *The Antient History of Rome.*
4. *The Antient History of Britain.*

The Seventh Edition, improved. To which is now added, Maps of Antient *Greece* and *Britain*, with a Plan of *Old Rome*.

WILLYMOTT's Peculiar Use and Signification of certain Words in the *Latin* Tongue: or, a Collection of Observations, wherein the elegant Sense of *Latin* Words is fully explained by proper English Examples. A new Edition revised.

WILLYMOTT's

Lately printed, &c.

WILLYMOTT's English Particles exemplified in Sentences, designed for Latin Exercises, with the proper rendering of each Particle.

The above Examples are adapted to the Rules of the Latin Grammar.

ELECTA ex OVIDII METAMORPHOSEIS LIBRIS, cum Annotatiunculis in gratiam Rudiorum. Editio Nova, recensita, et in usum Juventutis castigata.

ELECTA ex OVIDIO et TIBULLO, 2 part. Recensita et in gratiam Rudiorum Notis Aucta.

M. T. CICERONIS OPUSCULA; hoc est Cato Major, seu, de Senectute; Lælius, seu, de Amicitia; Paradoxa; Somnium Scipionis; Præfigitur ejusdem M. T. CICERONIS VITA LITERARIA, nunc primum in lucem data. Editio altera.

C. JULII CÆSARIS de Bello Gallico, Commentariorum Libri V. Accessere Index Geographicus, et Galliæ veteris, ad Cæfarem, Tabula. Editio ad usum Juventutis accommodata.

EXCERPTA ex C. Corn. Tacito. De Situ Moribus et Populis Germaniæ; etiam Julii Agricolæ Vita. In usum Juventutis. Cum Notis.

QUINTI HORATII Flacci Opera, ad fidem Editionum optimarum castigata, curâ E. Harwood, S. T. P. 12mo.

N. B. Exemplaria nonnulla Chartæ Elegantissimæ imprimuntur.

SELECTÆ e Profanis Scriptoris Historiæ, quibus admista sunt varia honesta vivendi Præcepta ex iisdem Scriptoribus deprompta,

CELARII

Lately printed, &c.

CELLARII GEOGRAPHIA ANTIQUA, recensuit S.
PATRICK, cum Tabulis Geograph. 8vo.

POMPONII MELÆ de Situ Orbis libri tres; recen-
suit J. REYNOLDS, Coll. Eton. Socies, cum Ta-
bulis Geograph. Editio nova. 4to.

A SELECTION of M. CORDERY's COLLOQUIES,
in Four Parts; the Two First accompanied with
a Literal Translation. To which are added Two
Vocabularies, calculated for the Use of Young
Beginners in the Latine Tongue. By the Rev. J.
FARRER.

DE FIDE ET OFFICIIS Christianorum Excerpta,
ex cl. Burneti et Grotii libellis, in usum Juven-
tutis Christianæ. Editio nova recognita.

SCRIPTORES ROMANI, five Selecta ex Scriptori-
bus Romanis, viz. M. T. Cicerone, T. Livio,
Corn. Tacito, C. Plinio, et Vell. Patrculo. Editio
aucta.

GRÆCAE GRAMMATICÆ Rudimenta, in usum Re-
giae Scholæ Etonensis. Editio nova recognita et
aucta.

ÆSOPI FABULÆ, Gr. Lat. cum novis Notis, nec-
non Versione emendatâ. Editio prioribus antehac
editis correctior, et ad usum Juventutis accom-
modata.

SCRIPTORES GRÆCI, five, Selecta ex Herodoto,
Thucydide, Xenophonte, Platone, Isocrate et Lu-
ciano, cum Versione Latina. Editio nova.

it S.

ecen-
Ta-

UIES,
with
Two
young
w. J.

rpta,
auven-

ptori-
Livio,
Editio

n Re-
ita et

, nec-
tehac
accom-

odoto,
et La-